

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:04.06.2021 ✓Accepted/Kabul:22.08.2021

DOI:10.30794/pausbed.947847

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sezer Şanlı, A. (2022). "Bir Yurttaş Protestosu Olarak Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Denizli, ss. 23-45.

BİR YURTTAŞ PROTESTOSU OLARAK SÜREKLİ AYDINLIK İÇİN BİR DAKİKA KARANLIK EYLEMLERİ

Ayşem SEZER ŞANLI*

Öz

Türkiye’de bireysel ve kolektif şiddet olaylarının sıklıkla yaşandığı 1990’lı yıllarda, buna tepki olarak gelişen toplumsal muhalefet eylemleri örgütlenmiştir. Bu çalışmada, bu dönemde örgütlenen sivil itaatsizlik eylemlerinden biri olan, “Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık” eylemleri konu edilmektedir. 3 Kasım 1996 tarihinde kamuoyunda önemli bir etki doğuran “Susurluk Kazası”na tepki olarak kurulan “Aydınlik İçin Yurttaş Girişimi” bir protesto örgütlenmiştir. 1 Şubat 1997 tarihinde her akşam 21.00’de başlayıp bir dakika boyunca ışıkların yakılıp söndürülmesi ile başlayan eylemler, süreç içerisinde farklı yurttaş gruplarını içine alarak kitleselleşmiştir. Çalışma bu protestoyu değerlendirirken şiddetsiz protesto biçimi olarak sivil itaatsizlik yaklaşımından yola çıkmaktadır. Eylemler, “Cumhuriyet” ve “Milliyet” gazetelerinin arşivlerinin taranması ile elde edilen veriler doğrultusunda analiz edilmektedir. Sonuç olarak, bir protesto hareketine katılımın artması ve hareketin güçlü bir etki doğurabilmesi için, protestonun güçlü müttefiklerle işbirliği içerisinde bulunmasının, doğru repertuar seçimleri yapmasının ve sivil itaatsiz şiddetsiz eylem biçiminde yapılandırılmasının önemli bir etkisi bulunduğu saptanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Susurluk Olayı, Protesto, Sivil İtaatsizlik, Aydınlik İçin Yurttaş Girişimi, Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık.*

ONE MINUTE DARKNESS FOR CONSTANT LIGHT ACTIONS AS A CITIZENS PROTEST

Abstract

In the 1990s, when individual and collective acts of violence were common in Turkey, social opposition actions were organized in response to this. In this study, one of the civil disobedience actions organized in this period, "One Minute Darkness for Constant Light" actions are discussed. The "Citizen Initiative for Brightness", which was established on 3 November 1996 as a reaction to the "Susurluk Accident", which had a significant impact on the public, organized a protest. The protests, which started at 21:00 every evening on February 1, 1997, and started with the lights on and off for one minute, became massive by involving different groups of citizens in the process. While evaluating this protest, the study sets out from the civil disobedience approach as a peaceful protest form. Actions are analyzed in line with the data obtained by scanning the archives of "Cumhuriyet" and "Milliyet" newspapers. As a result, it has been determined that the cooperation of the protest with strong allies, making the right repertoire choices and structuring the protest in the form of civil disobedience have a significant impact on increasing the participation in a protest movement and creating a strong effect.

Keywords: *Case of Susurluk, Protest, Civil Disobedience, Citizen Initiative for the Brightness, One Minute Darkness for Constant Light.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ERZİNCAN.
e-posta: aysemsezer@gmail.com (orcid.org/0000-0002-9954-4811)

Giriş

Siyasal hayat literatüründe muhalefet, parlamento içi ve parlamento dışı olmak üzere iki farklı şekilde değerlendirilir. Mecliste temsil edilen iktidar ve muhalefet partilerinin oluşturduğu çizgide gelişen parlamenter siyaset alanının dışında, toplumsal muhalefetin oluşturduğu siyaset kanalları, toplumsal hareketler ve kitle örgütlerinin etkinliklerini kapsamaktadır (Hoşafçı, 2006: 14). Demokratik sistem içerisinde gelişen toplumsal hareketler, bir mağduriyet etrafında bir araya gelen farklı aktörlerin talepleri doğrultusunda örgütlenirler. Bu çalışmada, Türkiye'nin 1990'lı yıllarında meydana gelen "Susurluk Kazası"nda ve devamındaki süreçte açığa çıkan olaylara tepki olarak "Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi" adlı inisiyatifin öncülüğünde bir araya gelen aktörlerin organize ettiği "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemleri¹ (kısaca ışık söndürme eylemleri) ele alınmaktadır.

"Türkiye tarihinde yolsuzluğa ve yozlaşmaya karşı yapılan en büyük halk protestosu" olarak nitelendirilen bu hareket, Türkiye'nin 90'lı yıllarında gelişen toplumsal muhalefet eylemleri arasında önemli bir konumdadır (Akay, 2003: 7). Eylemlerin örgütlenmesine neden olan "Susurluk Kazası", Balıkesir'in Susurluk ilçesinde, 3 Kasım 1996 tarihinde akşam saatlerinde "06 AC 600" plakalı Mercedes'in bir kamyonu çarpması sonucu gerçekleşmiştir (Milliyet, 31.12.1996). Mercedes'in içindeki kişiler, Doğru Yol Partisi (DYP) milletvekili Sedat Bucak, suç örgütü lideri Abdullah Çatlı, kız arkadaşı Gonca Us ve Emniyet Amiri Hüseyin Kocadağ'dır. Kazadan sadece Bucak sağ kurtulmuştur (Saraçoğlu, 2019: 830). Araçta, İnterpol tarafından aranan Çatlı'ya ait çeşitli silahlar ve birtakım belgelerin bulunması ile kamuoyu süreçten haberdar olmuş; bu kaza siyasi bir nitelik kazanmıştır.

Bir milletvekili, bir mafya üyesi ve bir emniyet mensubunu bir araya getiren ilişkiler ağı, ilk günden itibaren kamuoyunda sorgulanmaya başlanmıştır. Kazadan yaralı olarak kurtulan Bucak ve Bucak aşireti ile yakın ilişkileri olduğu bilinen dönemin DYP'li İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'a yönelik kamuoyunda ciddi bir tepki doğmuştur. Her ne kadar olayları araştırmak için 26 Kasım 1996'da mecliste bir araştırma komisyonu kurulmuş olsa da, kamuoyunda olayın derinlemesine incelendiği yönünde bir intiba oluşmamış; devlet ve yurttaş arasındaki güven ilişkisi sarsılmıştır (Orhon, 2007: 116; Cumhuriyet, 03.02.1997: 6). 1997 senesinde, komisyonda görev yapan dokuz kişiden biri olan Hâkim Akman Akyürek'in şüpheli bir trafik kazasında hayatını kaybetmesi, bazı bilgilerin kamuoyu ile paylaşılmak istenmediği, olayı araştırmak isteyenlerin de önünün kesildiği yönünde bir izlenim uyandırmıştır (Erdal, 2010: 227). Nitekim kazanın gerçekleştiği dönemde komisyon başkanı olan Mehmet Elkatmış da, kazadaki şüpheleri sıklıkla dile getirerek, "olay sabaha karşı oluyor, bu bir suikasttır" demiştir (Milliyet, 09.12.1997: 18).

"Susurluk Olayı", devlet-mafya-siyaset ilişkilerinin günlerce tartışılmasına yol açmış; siyasi, toplumsal ve hukuki sonuçlar doğurmuştur (Kongar, 2000: 278). Turgay Kurultay'ın (1998: 45) ifadeleri, "Susurluk Olayı'nın farklı boyutlarına dikkat çeker: "Susurluk Kazası, kimilerine göre bir hayırlı kaza, kimisine göre devleti yıpratmamak için kötüye kullanılmaması gereken nahoş bir manzara, kimisine göre de kaza olamayacak kadar senaryo kokan planlı bir operasyondur." Tarihçi Kemal Karpat'a göre (2017: 237) ise, "Susurluk Olayı, derin devletin varlığını ortaya çıkardığı gibi dokunulmazlığını da ispat etmiştir." Bu olaydan sonra, sessiz çoğunluk olarak görülen binlerce yurttaş, siyasi iktidara tepki göstermek amacıyla bir protesto örgütlemiştir. Öncelikle farklı meslek gruplarından öncü kişiler, "Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi"ni kurmuştur. Daha sonra, eylemler kitesellik kazanarak farklı yurttaş gruplarını içine almıştır. Bu kişiler arasında olan Mebuse Tekay'a göre (2003: 33) girişim, "Mercedes'in kamyonu çarpmasının hayırlı sonuçlarından birisidir." Yurttaş, "kader birliği içinde yaşayan topluluklar" olarak tanımlanır (Scott, 1995: 187). Bu tanımdan yola çıkıldığında, Kendilerine biçilen sessiz çoğunluk görevini reddeden ve ortak kaderi paylaşan yurttaş toplulukları, mafya-devlet-siyaset arasındaki onaylamadığı ilişkileri protesto etmek amacıyla eylemlere katılarak aktif yurttaşlık talebinde bulunmuştur.

Yurttaşlık temelinde örgütlenen bu protestoyu ele alan çalışmanın kuramsal çerçevesini sivil itaatsiz eylem biçimlerini kullanan ve yurttaş hareketleri ile önemli bir bağ kuran "yeni toplumsal hareketler paradigması" çizmektedir. Özellikle 70'li yıllardan sonra anonimlik, esnek örgütlenme, geniş katılımı hedefleme gibi özelliklerle değerlendirilen yeni toplumsal hareketler genellikle sistem içinde gelişen tekil haksızlıklara odaklanmaktadır² (Göktuna Yaylacı, 2011: 65). Gündelik yaşam zeminini önemli bir politik saha olarak değerlendiren bu

1 Eylemler basın dilinde "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Kampanyası" olarak yer almaktadır.

2 Kolektif hareketler tarihi, uzun yıllar boyunca eski toplumsal hareketler adı altında, sınıfsal karakter taşıyan, sistemin bütününe yönelik, şiddet araçlarını sıklıkla kullanan, katı bir örgütlülüğü benimseyen ve güçlü liderlere sahip protesto hareketlerini ele almıştır. 70'li yıllardan önce toplumsal hareketler literatürüne bu yaklaşım hâkim olmuştur. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Gökırmak, M. (2012). "Siyasal Yabancılaşma ve Yeni Toplumsal Hareketler", (Ed: A. Y. Sarıbay), Siyaset Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 162-184.

paradigmadan yola çıkıldığında, gündelik direnişler içerisinde üretilen taktik mücadelelere odaklanan Michel de Certeau'nun yaklaşımı hareketi analiz etmede önem kazanmaktadır. Sınıf kavramı yeni hareketlerde yerini kimlik ve kültür kavramlarına bırakmıştır (Coşkun, 2007: 108; Johnston, Lorana ve Gusfield, 1999: 145). Bu açıdan çalışmada yola çıkılan bir diğer kuramsal yaklaşım, yurttaşlık hareketlerini kültür temelli yeni toplumsal hareketler paradigmasının önemli bir parçası olarak değerlendiren James Jasper'ın protesto yaklaşımı olacaktır. Buna göre bu hareketler, öncelikli olarak kamuoyu desteğini elde etmeye çalışmakta; güçlü sivil toplumdaki hareket etmektedirler. Son olarak, yeni toplumsal hareketler ağırlıklı olarak şiddet içermeyen protestolar³ olarak örgütlenirler (Göktuna Yaylacı, 2011: 68; Topal Demiroğlu, 2014: 136). Eylem repertuarı⁴ açısından sivil itaatsizlik şiddet içermeyen eylem biçimleri içerisinde ağırlık kazanmaktadır. Türkiye'de gelişen en önemli sivil itaatsizlik örneklerinden olan ışık söndürme eylemleri bu çerçevede değerlendirilecektir.

Leyla Sanlı (2003: 16), 90'ların muhalefet eylemlerini ele alan "Toplumsal Hareketler Konuşuyor" adlı derlemesinde ışık söndürme eylemlerine katılan yurttaşların protestosunu "Türkiye'nin kapsamlı sorunlarının çözümüne katkıda bulunma sorumluluğuna sadece iktidar sahiplerinin değil; yurttaşların da sahip olduğu bir sivil örgütlenme hareketinin gelişmekte olduğu izlenimi veren" bir mobilizasyon olarak yorumlamaktadır. Çalışmada 90'lı yılların önemli aktivizmlerinden olan ışık söndürme eylemlerinin ortaya çıkış koşulları, amacı, protestoda kullanılan eylem biçimleri, seçilen taktikler, eylemlere destek veren müttefikler ve eylemlerin ortaya koyduğu sonuçlar değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, çalışma öncelikle Türkiye'deki sivil itaatsiz eylemler zincirinin önemli bir halkasını oluşturan "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemlerini ele alarak toplumsal hareketler literatürüne önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. İkincil olarak, çalışma hareketi incelerken eylemlerin geliştiği Türkiye'nin 90'lı yıllarına dair siyasi bir çerçeve ortaya koyarak Türk siyasal yaşamı çalışmalarına da katkıda sunmaya çalışmaktadır.

1. Çalışmanın Yöntemi

Bilimsel araştırmanın en önemli amaçlarından birisi bir durumu derinlemesine ortaya koymak ve anlaşılmasını sağlamaktır (Creswell, 2013: 120). Çalışmanın amacı, "Susurluk Olayı" ve akabinde gelişen protesto sürecini değerlendirerek mevcut olaya karşı yurttaş topluluğunun geliştirdiği muhalefet eylemlerini neden sonuç ilişkisi içerisinde anlaşılır kılmaktır. Bu amaçtan hareketle, çalışma kuramsal bir zemine dayanmakta, bu kuramsal çerçeveden yola çıkarak protestoya ilişkin birincil verileri değerlendirmektedir. Mehmet Saray (2008: 103), bir bilimsel çalışmada kullanılan kaynakları yazılı kaynaklar ve arşiv kaynakları olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu çerçeveden hareketle, çalışmanın yazılı kaynaklarını Türk siyasal hayatına ilişkin yazılı eserler ve protestoya ilişkin literatürü oluşturan Türkçe ve İngilizce kaynaklar oluşturmaktadır. Arşiv kaynaklarını ise, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerine yönelik yazılı basının taranmasından elde edilen veriler oluşturmaktadır. Gazete kaynakları bilimsel çalışmalarda ikincil kaynak olabileceği gibi, ayrıntılı bir tarama tekniği ile doğrudan ve güncel bilgi edinildiğinde çalışmanın birincil kaynağını da oluşturabilmektedir. Bu açıdan çalışmada gazete arşivleri birincil kaynak niteliğindedir.

Bilimsel araştırmalarda en fazla kullanılan veri toplama teknikleri görüşme, gözlem ve doküman incelemesi olarak sıralanmaktadır (Kuzu, 2013: 35). Çalışmada doküman olarak gazeteler incelenmekte, gazetelerden elde edilen veriler birincil kaynak veriler olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada kullanılan en önemli ikincil kaynaklardan biri ise, Göze Orhon tarafından yazılan yüksek lisans tezidir. Bu tezde yazar, belli bazı gazeteleri eylemlerin medyada sunumu dâhilinde analiz etmektedir. Bu açıdan bu çalışma, makalenin sorunsalını ele alırken gazete verilerini anlamlandırmada yol gösterici olmuştur. Bununla birlikte, toplumsal hareketler literatürü ve siyasi yaşama ilişkin literatürü temel alan birçok ikincil kaynaktan (kitaplar, makaleler) yararlanılmaktadır.

3 90'ların muhalefet eylemlerini, yeni hak talep etmede zayıf kalan ve mevcut hakları korumaya dönük eski toplumsal hareketlerin özellikleri ile değerlendiren yaklaşımlar da vardır. Buna göre, bu dönemin protesto hareketleri eski hareketlerin özelliklerini devam ettirmektedir (Uysal, 2016: 69). Ancak bu çalışma, "Yurttaş Girişimi"nin devletin dışında kalan sivil bir inisiyatif olarak etkin bir yurttaşlık alanı inşa edebildiği iddiasından yola çıkmakta ve protestonun "yeni toplumsal hareketler" yaklaşımından hareketle açıklanabileceği düşüncesinden yola çıkmaktadır.

4 Repertuar kavramının mucidi olan Charles Tilly (2015: 314), bu kavramı müzikteki repertuara benzer biçimde, bir protesto hareketinde başvurulan eylem biçimlerini nitelendirmek için kullanır. Kavram üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için ayrıca bkz: Tilly C (2005). Introduction to Part II: Invention, Diffusion and Transformation of the Social Movement Repertoire. *European Review of History*, 12(2). 307-320.

Toplumsal hareketler sosyolojisi, Türkiye’de özellikle 90’lı yıllardan sonra ivme kazanan bir bilimsel çalışma alanıdır. Bu alana ilişkin literatürde bir protesto hareketini incelerken polis arşivleri, basın arşivleri, protestocularla gerçekleştirilen mülakatlar gibi birincil veri toplama teknikleri öne çıkmaktadır.⁵ Bu çalışmada incelenen protesto şiddetsiz bir biçimde yapılandığından ve ağırlıklı olarak sokak eylemleri şeklinde değil evlerden katılımı örgütlendiğinden (özellikle birinci dalga aktivizm dönemi) polis arşivlerinde karşılıklı çatışmaları öne çıkaran haberlerin analizi anlamlı bir veri seti oluşturmamaktadır. Hareket, 1997 senesinde örgütlendiğinden 24 sene önce gerçekleştiren bir protestoya katılan eylemcilere ulaşma ve mülakatlar yapılandırmanın zorluğu da ortadadır. Bu açıdan, çalışmada kullanılacak en elverişli veri toplama tekniği eylemlerin gerçekleştiği tarihe ilişkin yapılacak bir basın taraması olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın girişinde genel çerçevesi çizilen kuramsal arka plandan hareketle, çalışmada protesto hareketine ilişkin birincil veriler gazetelerin taranması ile elde edilmiştir. Işık söndürme eylemleri, iki farklı dönem içerisinde örgütlenmiştir. İlk aktivizm, 1 Şubat 1997 - 9 Mart 1997 arasında gerçekleştirilmiş, ikinci dalga eylemler ise 6 Nisan-23 Nisan arasında gerçekleşmiştir. Buna ek olarak, yargılanmaların sonuçlandırılması amacıyla üçüncü defa (bazı eylemciler üçüncü dalga aktivizm olarak adlandırmakla birlikte, esasen dalga oluşturmayacak kadar kısa ve sönük bir eylemlilik süreci), 30 Eylül 1997’de çok kısa süren ve ağırlıklı olarak sokak eylemleri ile desteklenen protestolar gerçekleştirilmiş ve eylemlerin amacına ulaştığı düşüncesinden hareketle 1997’nin aralık ayında protesto eylemleri sonlandırılmıştır. Ancak, ikinci ve üçüncü dönem (dalga) eylemler medyanın desteğinin azalması ile basında güçlü bir şekilde yer alamamış, birinci dönem eylemleri kadar etkin olamamıştır. Yurttaş girişiminin birtakım simgesel ve tepkisel eylemleri sürse de, eylemlerin “sivil itaatsizlik eylemi” karakteri birinci protesto dalgasında daha baskın olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çalışma protestonun etkisi, görünürlüğü ve medyada daha fazla yer alması nedeniyle ağırlıklı olarak birinci dalga eylemlerden yola çıkmaktadır.

Söz konusu tarihleri temel alarak (üç dalga olmak üzere ağırlıklı olarak birinci dalga), çalışmaya konu edilen protesto hareketi “Cumhuriyet” ve “Milliyet” gazetelerinden elde edilen verilerle yorumlanmaktadır. 2020 yılının başlarından itibaren tüm dünyayla birlikte Türkiye’yi de etkisi altına alan pandemi süreci nedeniyle, en güvenilir yöntem olarak gazeteler “çevrimiçi” taranmıştır. Bu açıdan, söz konusu tarihlere ilişkin haberleri online erişime açık olan ve eylemleri en fazla haberleştiren “Milliyet” ve “Cumhuriyet” gazeteleri tercih edilmiştir. İki gazeteden Milliyet, dönem itibarıyla ana akım ve Cumhuriyet solda yer alan bir basın kaynağını oluşturmaktadır. Ancak, çalışma medyaya dair bir söylem analizi şeklinde yapılandırılmamıştır. Bu açıdan eylemlerin medyada sunumuna odaklanmadığından, seçilen gazetelere dair keskin bir ideolojik farklılaşma gözlemlenmesi gerekmemektedir. Buna ek olarak, o dönemde sağ çevre neşriyatı olarak değerlendirilebilecek pek çok gazete (Zaman gibi) günümüzde yayın hayatına devam etmemekte ve arşivlerine de ulaşamamaktadır. Bu açıdan, sağ çevre gazetelerin, eylemleri kampanyaya destek olan gazeteler (Cumhuriyet, Milliyet, Radikal, Sabah gibi) kadar haberleştirmede de görülmektedir.

Çalışmada basın verilerinden eylemlerin amacı, sürecin yürütülmesi ve sonuçlarına ilişkin bilgi toplama faydalanılmaktadır. Bu açıdan çalışma örneğinde, eylemleri en fazla haberleştiren kaynaklara yönelmektedir. Eylem dönemin ana akım medya kaynakları tarafından sahiplenilmiş, medya desteği ile kampanyası yürütülmüş bir protesto niteliğindedir. Bu açıdan, “Milliyet” ve “Cumhuriyet” gazeteleri genel yayın politikaları ve bizzat köşe yazarlarının da desteği ile eyleme dönük haberlerin en fazla yer aldığı basın kaynakları olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, 1997 yılına ilişkin eyleme dönük haberler (birinci dalga ağırlıklı olmak üzere), söz konusu gazetelerin sitelerinde “ışık söndürme eylemleri”, “bir dakika karanlık”, “süreklilik aydınlık için bir dakika karanlık”, “Yurttaş Girişimi”, “Susurluk” gibi pek çok anahtar kelime ile taranmış ve eylemleri analiz ederken anlamlı veri oluşturan haberler veri setine dâhil edilmiştir.

2. ‘Yurttaş’ın Protesto Hareketi: “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık”

Protestonun örgütlendiği dönem olan 90’lar, şiddet kavramı ile anılan bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde şiddet, *“nesnel bir korkunun göstergesi, belirsizliğin körüklediği kaygının nedeni olarak tüm toplumu katederek insanları kalıplara sokmaya çalışan, belli bir biçimde davranmaya zorlayan, denetim kurmayı kolaylaştıran, anomaliyi kullanan, tehlikeleri ayıklayıp düzenleyen bir teknik”* olarak yaşamın tüm alanlarını

⁵ Bu aktarımda Prof. Dr. Ayşen Uysal tarafından yüksek lisans programında verilen “Toplumsal Hareketler ve Katılımcı Demokrasi” dersinde aktarılan bilgilerden faydalanılmıştır. (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010)

kuşatmaktadır (Yılmaz, 2015: 93). 90'ların şiddet haritasına bakıldığında, istikrarsız koalisyonların yönetimde yol açtığı krizler, Türkiye'nin Güneydoğu'sunda yaşanan şiddet olayları ve buna bağlı olarak gelişen insan hakları sorunu, kökten dinciliğin ve siyasal İslam'ın yükselişi gibi birçok meselenin kamuoyunun gündeminde yer aldığı görülmektedir (Çavdar, 2000: 338; Tanör, Boratav ve Akşin, 2000: 97; Uysal, 2016: 8).

90'larda toplumda yaşanan kutuplaşma, ağırlıklı olarak Türk-Kürt, Laik-İslamcı, Alevi-Sünni ayrımları üzerinden şekillenmiş, bu bölünmüş toplumsal yapı da şiddet olaylarının niteliğini belirlemiştir (Ahmad, 2006: 207). Anayasa profesörü Muammer Aksoy, gazeteci yazar Uğur Mumcu, Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü Çetin Emeç, Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden Bahriye Üçok ve daha niceleri bu politik şiddet ortamında suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir (Çavdar, 2000: 341). Önü alınamayan politik şiddet salt bireysel suikastlarla sınırlı kalmamış, toplu katliamlar da yaşanmıştır. Bunun en acı örneği, 1993 senesinde Sivas'taki Madımak Otelinde radikal grupların saldırısında yanarak can veren 37 kişinin ölümüdür (Tanör vd, 2000: 100).

Görüldüğü gibi 90'lar, Türk siyasal yaşamında politik şiddetin siyaset alanını domine ettiği bir tarihsel dönemdir. Bu bağlamda, 90'lı yıllarda gelişen kolektif hareketler şiddet içeren repertuarlar barındırmakla birlikte, şiddetin karşısında varlığını sürdürebilmek için şiddet içermeyen formlara da yönelebilmektedirler. Bu açıdan, bir toplumsal hareketin repertuar tercihi protesto ve protestocunun hedefleri belirlemektedir (Uysal, 2007: 343; 2017: 58). Şiddet, kitleleri sindiren ve korkutan bir karakter taşımakla birlikte, öte yandan kitle seferberliklerinin önemli bir kaynağı durumundadır. Şiddet ortamı, kitleleri harekete geçirmede, mobilize etmede ve eylemler örgütlemeye etkili olmaktadır (Uysal, 2016: 10).

90'ların şiddet atmosferi, şiddetsizliği bir hareket örgütleyebilmek için kolaylaştırıcı bir araç olarak gören muhalif eylemlere sıklıkla sahne olmuştur. 90'lı yıllarda, ilkesel ya da pragmatik olarak şiddetsizliği tercih eden birçok önemli barışçıl protesto örgütlenmiştir. 90'ların en önemli sivil itaatsiz eylemlerinden biri, Bergama köylülerinin yaşam alanlarında siyanürle maden aranmasına karşı geliştirdikleri protestodur. Bu protesto, sessiz oturma eylemleri ve işgaller yoluyla sürdürülmüştür (Reinart, 2003: 13). Bir diğer önemli sivil itaatsizlik eylemi, çocuklarının devletin güvenlik görevlileri tarafından gözaltında kaybedildiğini iddia eden annelerin/ailelerin kamusal alanda başlattıkları "Cumartesi Anneleri" eylemidir (Sezer Şanlı, 2018). Aynı dönemde, başörtülü öğrencilerin eğitim haklarını kullanabilmek için üniversite kampüslerinde yürüttükleri eylemler de sivil itaatsiz tarzda yapılandırılmıştır (Sezer Şanlı ve Coşğun, 2020: 3). 90'ların sivil itaatsiz eylemleri halkasına eklenen bir diğer hareket de "Susurluk Olayı"na karşı örgütlenen ve bu çalışmada ele alınan ışık söndürme eylemleridir (Yücel, 2013: 83).

Şiddet kavramı, bu protesto hareketinde "derin devlet" olgusunda açığa çıkmaktadır. Derin devlet kavramı, "devletin bir parçası olarak işleyen ve yasal olmayan faaliyetleri el altından gizlice sürdüren yürütme gücünün bir parçası" olarak ifade edilir ve hukuk dışı alana gönderme yapar (Sabuktay, 2014: 5; Şahin Fırat, 2018: 375). Bu oluşum, kimi kamu kuruluşlarının kendilerine anayasa ve yasalarca verilmemiş bir hakkı kullanarak güçlenmelerini ve işlev kazanmalarını ifade etmektedir (Oran, 2020: 222). Derin devlet, genellikle ordunun denetim ve gözetiminin zayıfladığı, yurttaşlar üzerindeki denetimin anti demokratik yöntemlerle sağlandığı ya da iktidarın yürütme organının görev ve yetkilerini suiistimal ettiği durumlarda ortaya çıkmaktadır (Söyler, 2014: 8). Bu kavram, devlet içindeki çürüme ve yozlaşmaya işaret etmektedir (Jasper, 2017: 197). Derin devleti suçlayan ya da en azından varlığını kanıtlamaya çalışan tutumlar ise, sıklıkla "gerekli bağımsızlık sistemini çökertmekle" suçlanmaktadır (Erdal, 2010: 17). "Susurluk Olayı"na karşı geliştirilen yurttaş protestosu, yönetimdeki kirliliğe işaret ederek bu "bağımsızlığı çökertme" hedefinden yola çıkmaktadır. Buradan hareketle, çalışmada protestonun başlangıcı, yükselişi ve sönmesi sırasıyla ele alınmaktadır.

a. Eylemlerin Başlangıcı: Ahlaki Şok ve Sivil İtaatsizliğin Gücü

Yurttaşlık hareketleri, birçok yurttaş grubunun katılımına dayanan, temel olarak bir yurttaşlık hakkından kaynaklanmakla birlikte; aynı zamanda bir yurttaşlık hakkını talep eden protestoları içermektedir (Jasper, 2017: 103). "Yurttaş Girişimi"nin başladığı ve farklı kesimleri de içine alarak genişleyen protesto, devletin şeffaf ve hesap verebilir olması talebiyle örgütlenmiştir. Bu protestonun örgütlenmesi Jasper'ın "ahlaki şok" olarak kavramsallaştırdığı, kamuoyunda infial yaratan bir olay nedeniyle başlatılmıştır.

Ahlaki şok, “dünyanın düşündüğümüz gibi bir yer olmadığını, bazı insanların tahayyül ettiğimizden daha kötü, bazı sorunlarının daha ciddi olduğunu fark etmemizi sağlayan bir şey yaşadığımızda ortaya çıkan baş döndürücü asabiyet hissi” olarak açıklanır (Jasper, 2002: 171). Büyük öfke yaratan bu tepkisel şoklar, yurttaşın devlete olan itaatini; yani iktidara verdiği onayı sorgulamasına neden olur (Jasper, 2002: 170; Jasper, 2017: 136; Sharp, 1073: 8). Bu nedenle, ahlaki şokun harekete geçirdiği eylemler infiale tepki olarak ortaya çıkarak kamuoyunda kendilerini mevcut kötülüğün kurbanları/mağdurları olarak sunarlar. Kurban hissiyatı ise, meşruiyet ve ikna alanını genişleterek eylemlere katılımın büyümesine yol açar. Bu açıdan, ahlaki şoklardan kaynaklanan protestoların amaçlarından biri de inkâr içindeki topluluğu sorun ile yüzleştirmektir (May, 2016: 103).

“Susurluk”, temiz toplum ve suça bulaşmamış iktidar isteyen binlerce yurttaşı bir araya getiren bir ahlaki şok etkisi yaratmış; yurttaşların devlete olan güvenini sorgulamasına neden olmuştur. Yurttaşlar kendi dünyalarında devlet iktidarının yasa dışı alana işaret eden mafyatik oluşumlarla iç içe anılmasından büyük bir rahatsızlık duymuş, bu sorun ile yüzleşmişlerdir. Devletin şeffaflık, yurttaş katılımı, hesap verilebilirlik gibi niteliklerinin “Susurluk” ile zedelenmesi toplumda bir kırılma yaratmıştır. Çok farklı siyasi görüşten insan aynı ortak mağduriyet zemininde buluşmuştur. Eylemlerin örgütlendiği süreçte bir koalisyon hükümeti olan Refah-Yol (Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi) iktidardadır. Koalisyon ortağı ve Başbakan yardımcısı Tansu Çiller’in, kazadan kısa bir süre sonra basına verdiği demeçte, “Devlet uğruna kurşun atan da, kurşun yiyen de bizim için saygıyla anılır; onlar bizim için şerefli” ifadelerini kullanması kamuoyu tepkisini arttırmış ve harekete geçilmesine neden olmuştur (Milliyet, 27.11.1996: 15; Tekay, 2003: 35).

Bu süreçte, kendilerini “Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi” (AİYG) olarak adlandıran ve farklı mesleki örgütlerden ve sivil örgütlenmelerden gelen bir grup insan, bir protesto örgütlemek için fikir tartışmalarına başlamıştır. Bu yurttaşların önemli bir kısmı, İstanbul Meslek Odaları Koordinasyonu (İMOK) bünyesinde çalışmaktadır (Akgül, 2018: 86). Bu toplantılardan birinde şiddet içermeyen eylem biçimleri tartışılırken hukukçu Ergin Cinmen, ışık söndürme eylemini önermiştir (Cinmen, 1997; Tekay, 2003: 36). Cinmen’in ifadesiyle bu eylem biçimi, “insanları fikir beyan ederken kendilerini riske atmak mecburiyetine sokmayacak ve herkesin yapabileceği minimum seviyede bir eylem biçimi” olduğundan tercih edilmeliydi (Bianet, 9.12.2014). Aslında burada istenen bir dakika boyunca herkesin evindeki ışığını söndürmesi ve karanlıkta kalmasıdır. Ülkenin içinde bulunduğu karanlığa karşı aydınlığa kavuşulması için insanlardan evlerini bir dakika boyunca karanlıkta bırakması beklenmiş, eylem duyurusu bu şekilde yapılmıştır. Ancak yurttaşlar, eylemler sürecinde bir dakika boyunca ışıkları sürekli yakıp söndürerek görselliği daha fazla harekete geçirmişlerdir.⁶

Eylemler ile ulaşılmak istenen amaç, devletin yurttaşın haklarını korumak için suça bulaşmayan bir kurumsal mekanizma olarak davranmasını sağlamak; kısaca hukuku harekete geçirmektir. Bir diğer hedef, temiz toplum talebi olarak ifade edilmektedir. Bu amaçlar, protestonun genel çerçevesini çizmiştir. Milliyet gazetesinden Yalçın Doğan, eylemlerin amacını “hepimizin içinde bulunduğu karanlığı aşmak” olarak ifade etmiştir (Milliyet, 26.01.1997: 15). Bu ifade, protestonun amacını yalın bir şekilde dile getirmektedir. Öte yandan, eylemleri sonlandırana kadar somut olarak ulaşılmaması beklenen daha dar kapsamlı talepler de vardır. Bunlar, “Susurluk Olayı”na karışanların adil biçimde yargılanması, olayı soruşturan yargı makamlarına hiçbir surette baskı yapılmaması, milletvekilleri Bucak ve Ağar’ın dokunulmazlıklarının kaldırılması olarak ifade edilmiştir (Tekay, 2003: 37). Eylemlerin başlangıç sürecinde genel olarak, ülkede yaşayan sessiz çoğunluğun aktif yurttaş figürüne dönüşmesi, bu açıdan eylemin gücünü ve etkisini arttırmaması beklenmektedir. “Yurttaş Girişimi”nin Koordinatörü Yüksel Selek, etkin yurttaşı şu şekilde tanımlamıştır: “Yurttaş, haklarını, sorumluluklarını bilen, vergilerinin nereye harcadığının hesabını sorabilen, kendini ve çevresini örgütleyip bilinci davranışa, eyleme dönüştürebilen insandır” (NTV, 2000). Bu bağlamda, protesto etkin yurttaşlığın gücünü göstermesi açısından önem kazanmaktadır.

Eylemleri başlatan “Yurttaş Girişimi” üyeleri, öncelikle bir basın metni oluşturup meslek odalarına fakslayarak yurttaşları demokratik tepkilerini göstermeye çağırmışlardır. Faks, bu dönemde kullanabilecek en etkili iletişim aracıdır. Fakslanan metinde şu ifadeler kullanılmıştır:

Suç örgütlerini kuranların ve onlara görev verenlerin mutlaka yargı önüne çıkarılması konusundaki kararlı isteğimizi göstermek; olayı soruşturan merci ve kişilere destek vermek; demokratik, çağdaş, şeffaf hukuk devleti özlemimizi duyurmak için 1 Şubat 1997 Cumartesi gününden başlayarak her gece saat 21.00’de ışıklarımızı

⁶ Eylemlere dönük görüntüler için ayrıca bkz: <https://youtu.be/UXqCzhA5aOo>

bir dakika süreyle karartıyoruz ve bu ülkede yaşayan herkesi şubat ayı boyunca, her gece 21.00'da *ışıklarını karartmaya çağırıyoruz. Bu çağrı yurttaştan yurttaşta yapılmıştır* (Milliyet, 28.01. 1997: 4; Bianet, 9.12.2014).

Eylemler başlamadan önce, 25 Ocak tarihinde "Yurttaş Girişimi" temsilcileri bir basın toplantısı düzenleyerek yurttaşlara protestonun başlangıcını duyurmuşlardır. Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri fakslanan metne sayfalarında yer vermişler ve yurttaşları eyleme katılmaya davet etmişlerdir (Cumhuriyet, 01.02.1997; Milliyet, 01.02.1997). Çağrıdaki "yurttaştan yurttaşta" ifadesi, toplumdaki herkesin ikna edilmesi hedefini dile getirmektedir. Selek, özellikle kendilerini de bir meslek erbabı ya da STK temsilcisi olarak değil bir yurttaş olarak gördüklerini ve amaçlarının örgütlenmeleri bir araya getiren bir platform kurmaktan ziyade sokaktaki ve evindeki yurttaş eyleme katmak olduğunu ifade etmektedir (Selek, <https://vimeo.com/8105654>).

Selek, toplantının basın tarihindeki en ilginç toplantılardan biri olduğunu, çünkü toplantının bir örgüt ya da parti tarafından değil, siyasi kimliği olmayan 10.000 imzalı yurttaş metni tarafından organize edildiğini belirtmektedir (Selek, <https://vimeo.com/8105654>). Bu açıdan, girişimin üyelerinin de kampanya sürecinde siyasi kimliklerini sürecin bir parçası haline getirmediği görülmektedir. Süreç içerisinde bu toplantılar sık aralıklarla tekrarlanarak halkın ilgisi sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Üye toplamak bir hareketin başarısını değerlendirmede temel kriterlerden biridir. Buna göre, bazı kişiler kendi kendilerine harekete geçerler. Bazıları aktif olarak içinde yer alabilecekleri bir örgüt isterler. Ama diğer kişiler, üye toplayan kişilerin çağrısını bekler (Jasper, 2002: 262). Bu bağlamda, bu basın toplantıları "çağırma" faaliyetini yerine getirerek işlevsellik kazanmıştır. İlk toplantıda küçük dramalar sergilenmiş, basına fakslanan metinler büyük afişlerle toplantı salonuna asılmış, görsellik etkin şekilde kullanılmıştır. Salonda ayrıca, "Susurluk Kazası"nın görüntüleri izletilmiştir (Cumhuriyet, 02.02.1997: 7; Tekay, 2003: 38).

Faks yoluyla yayılan duyuru metnine bakıldığında, bir katılım talebi metni olarak "dilekçe" repertuarına işaret etmektedir. Jean-Gabriel Contamin (2007: 283), dilekçeyi "*içlerinden kimilerinin oluşumuna katılmadığı birçok birey tarafından imzalanması için ayrılmış bir talep metni*" olarak tanımlar. Dilekçeler, çok farklı kesimler tarafından kaleme alınabilirler. Dilekçe repertuarına ilişkin literatürde genellikle aydın ve yurttaş dilekçeleri öne çıkarılmaktadır. Yoğun katılıma dayanan yurttaş dilekçelerinin marjinalize edilmesi ise, diğer dilekçe türlerine göre daha zordur (Contamin, 2007: 286). Bu bağlamda, yüzlerce kuruluşa fakslanan bu dilekçe metni toplumun önemli bir kısmında karşılık bulmuştur. Selek, bir hafta içerisinde faksılara yaklaşık 10.000 civarında geri dönüş alındığını ve eyleme büyük bir destek olacağını öngördüklerini belirtmektedir (Selek, <https://vimeo.com/8105654>).

Eylemlerin taleplerine bakıldığında, aslında eleştirilen meşru olmayan ilişkilerin odağında olan siyasi kanat Bucak aşiretiyle ilişkileri olduğu bilinen Çiller liderliğindeki DYP'dir. Bu açıdan hükümetin diğer kanadını oluşturan Refah Partisi (RP), başlangıçta eylemcilerin doğrudan hedefi olmamıştır. Ancak, süreç içerisinde hükümet ortağını yalnız bırakmayan RP lideri ve Başbakan Necmettin Erbakan, doğrudan eylemcileri hedef alan söylemlerde bulunmuştur (Oran, 2020: 200). Örneğin Başbakan Erbakan'ın eylemlere yönelik "*glu glu dansı yapıyorlar*" söylemi ve eylemcilere dönük olarak kullandığı "*fesatçılar*" ifadesi kamuoyunda oldukça tepki çekmiştir. Başbakan Erbakan, eylemler sürerken sıklıkla eleştirilerine devam etmiş, eylemleri "*ışık kapatan fesat*" olarak nitelmiştir (Milliyet, 12.02.1997: 14). "*Dünyanın bilmem neresinde hangi fesatçılar hadi biz de ışıkları söndürelim demiştir*" ve "*...bir şey yapıyoruz zannediyorlar hâlbuki denizde bir katre bile değiller*" gibi söylemleri bu bağlamda değerlendirilebilir⁷ (Kanal D Haber, 10 Şubat 1997). Yine dönemin RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın, eylemcilere yönelik "*mum söndü oynuyorlar*" ifadesi, başta Alevi yurttaşlar olmak üzere toplumun farklı kesimlerinden büyük tepki görmüştür (Cumhuriyet, 13.02.1997: 5; 14.02.1997: 7, 19).

Koalisyon hükümetinin ortağı olan Refah Partisi'nin eylemler karşısındaki konumu her açıdan dikkat çekicidir. DYP, "Susurluk Olayı"nda Bucak ve Ağar gibi isimlere sahip çıkarak doğrudan yurttaşların eleştirisine muhatap olmuştur. Ancak RP'nin, hükümet ortağını yalnız bırakmayarak eylemlere son derece tepkisel yaklaşması, gerek eylemlerin gerek bu partinin siyasi geleceği açısından önemli etki doğurmuştur (Cumhuriyet, 04.02.1997: 17). Refah kanadı, eylemi çocuksu bulduğunu ifade ederek ve eyleme katılanları küçümseyerek iktidarının sallanmasına giden yolu açmıştır. RP'nin bu tutumu, Ömer Laçiner (1996:6) tarafından "*İslami değerlerin vaz ettiklerini yapmaktan ziyade, politik parti olmanın gereğini yapmış; merkez sağdaki yerini sağlamlaştırmak istemiştir*" şeklinde değerlendirilmiştir. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın (2015: 425) da süreci, "*şaiBELERE bulaşmayan*

⁷ Necmettin Erbakan'ın bu söylemleri için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=71U9fQRoh-M>

RP'nin tavrı yurttaştan yana olsaydı her şey farklı olabilirdi. Derin devleti karşısına alamadığı belki de eylemlerin kendisine yöneleceğini düşündüğünden eylemleri küçümsedi" şeklinde değerlendirmiştir. Dolayısıyla, RP eylemlerin etkin bir müttefiki olabileceken bu işbirliğini reddetmiştir.

Sonuç olarak eylemlere dönük söylemler süreç içerisinde eylemlere katılımı arttırmıştır. Cinmen, hükümetin bu tepkilerinin halkın eyleme ilgisini arttırdığını şu sözleriyle ifade etmektedir:

Bu tür eylemlerin üzerine gitmek eylemin meşruiyetine katıyor. Bir Dakika Karanlık'ta olan buydu. Bir Dakika Karanlık'a karşı çıkıldıkça eylem yükseldi; çünkü hem çok haklı bir zeminde yürüyordu hem de kitlesel olmasına rağmen hiçbir şekilde şiddet olmadı" (Bianet, 9.12.2014).

İnsan hakları, yurttaşlık hakları gibi temel birtakım hak ve değerlere dayanan toplumsal hareketler, kamuoyunda güç kazanmak için etik ve vicdani davranmaya çalışırlar. Etik sınırları ise meşruluk, yasallık ve şiddetsizlik⁸ çizmektedir. Burada amaçlanan, ikna alanını olabildiğince genişleterek protestonun meşruiyetini sağlamaktır. İkna, "faydalı inançlar, hisler ve eylemleri harekete geçirmek" olarak ifade edilir (Jasper, 2017: 218). Bu açıdan, sivil itaatsizlik yurttaş hareketleri gibi iknaya dayalı protestolar açısından uygulanabilir bir eylem türüne işaret ederek kitleselliği arttırmada önem kazanır. Işık söndürme eylemleri, Türkiye'nin protesto eylemlerine ilişkin tarihine bakıldığında sivil itaatsizlik eylemi olarak tanımlanmaktadır.

Sivil itaatsizliğin tarihçesini Sokrates'e kadar götürmek mümkündür. Çağdaş itaatsizlik anlatılarında ise, en fazla referans verilen kişiler Mahatma Gandhi ve Martin Luther King olmuştur. Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde benimsediği şiddetsiz felsefe ile Gandhi ile Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahlara yönelik ayrımcılığı protesto etmek için eylemler örgütleyen King, itaatsizlik eylemleri ile özdeşleşmiş isimlerdir (Dalton, 1996: 50). Bu iki isme de ilham olan Henry David Thoreau'nun itaatsizlik eylemi ise, bu eylemlerin tarihçesinde önemli yer tutar. Thoreau (2013: 7), Amerika'nın köleci politikalarını eleştirmek ve bu uğurda gerçekleştirdiği Meksika Savaşı'nı finanse etmemek için vergi vermeyi reddetmiş, yurttaş olarak yasayı çiğneyerek vicdani yasanın gereğini yerine getirmiştir (Ökçesiz, 1994: 32).

John Rawls (2014: 57) sivil itaatsizliği, "yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (alenî), şiddete dayanmayan, vicdani ancak yasal olmayan politik bir eylem" olarak tanımlar. Bu eylemin unsurları alenilik, yasadışılık, politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi, şiddetin reddedilmesi, kamu vicdanına yönelik bir çağrı niteliği taşıması ve tekil bir haksızlığa odaklanması olarak sıralanabilir (Atabek, 1999: 115; Gönen, 2011: 5; Coşar, 2014: 11). Jürgen Habermas (2014: 125), bu özelliklere ek olarak itaatsizlik eylemlerinin esnek örgütlenme biçimlerine dayandığını belirtir. Bu eylemler, demokrasilerdeki bozulmaları onarmak gibi dolaylı bir amaca sahiptir. Devletin yönetim kadrolarındaki çürümeler ve insan hakları ihlalleri demokrasileri geriletmektedir. Bu bağlamda, itaatsizlik eylemleri sistem üzerinde iyileştirici bir etkide bulunurlar (Saner, 2014: 174). Bu şiddetsiz eylemlerin aktörleri ise genellikle gündelik yaşamın sıradan aktörleri olarak görülen kişilerdir (Aygün, 2006: 283). Bu kişilerde, hukuk devleti nosyonu ile çelişmeyen bir siyasal ahlaki güdülenme vardır. Bu güdülenme, vicdani bir davranış içerisinde bulunan insanları yurttaş sorumluluğu etrafında bir araya getirir (Ökçesiz, 1994: 123; Anbarlı, 2007: 82).

Sivil itaatsiz eylemler, öncelikle bir mağduriyet ya da hoşnutsuzluğu toplumun bütününe yaymayı amaçlarlar. İlk yapılması gereken, protestoya neden olan konunun herkesi ilgilendiren bir mesele olduğunu iddia etmektir. Bu iddianın karşılık bulabilmesi için, yurttaşlık şemsiyesi altında buluşan ancak toplumun farklı kesimlerini ifade eden insanların şiddetsiz bir cephede buluşması gerekir (Sharp, 1973: 3). Mağduriyet, inkâr edilemez bir gerçekliğe dönüştüğünde ise, hareketin içine olabildiğince fazla katılımcıyı çekmek amaçlanır. Sivil itaatsizlik, çoğunlukla işe yarayan bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu eylemler, toplumda hiçbir zaman uzlaşamaz gibi görülen farklı kesimlerin ortak bir hedef için bir arada bulunmasına olanak sağlar (Chenoweth ve Stephan, 2011: 44).

"Yurttaş Girişimi" üyeleri, hareketi başlatırken bunun bir sivil itaatsizlik eylemi olduğunu ifade etmişlerdir. Girişimin üyelerinden Tekay (2003: 70), bu protestonun neye yol açtığı sorulduğunda "devleti sorgulama, hesap

⁸ Şiddetsizlik, toplumsal hareketler literatüründe oldukça geniş ele alınmakta, farklı kuramcılar tarafından farklı şekillerde kavramsallaştırılmaktadır. Sessiz protesto, barışçıl protesto, şiddetsiz eylem bunlardan birkaçı olarak sıralanabilir. Çalışmada, şiddetsiz eylem türlerinden biri olan sivil itaatsizlikten yola çıkılmaktadır. Bu açıdan, diğer şiddetsiz eylem türleri çalışmanın kapsamı dışındadır.

sorma, haksızlıklara karşı direnme, sivil itaatsizlik kavramlarını tahayyül dünyamıza armağan etti” yanıtı ile şiddetsizliğin sonuç almadaki gücünün altını çizmiştir. Işık söndürme eylemleri, hukuk dışı alanda ortaya çıkan bir olay üzerine başlamıştır. Bu açıdan hukuk devletini göreve çağırmak üzere başlatılmıştır. Bu bağlamda, itaatsizlik kaçınılmaz olmuştur. Eylemler buyunca, protestocular haklı bir davayı duyurmak için bütün hukuki ve ahlaki sorumluluğu üstlenmiş, kamuoyunun vicdanına seslenmişlerdir. Bununla birlikte, protestonun amacı tekil bir haksızlık karşısında devleti göreve çağırmak olduğundan eylem sistemin bütününe yönelmemektedir. Son olarak, eylemler ev mekânından örgütlense bile kamusal ve aleni özellik taşımakta, saklamak değil; deşifre etmek mantığı ile gerçekleştirilmektedir. Tüm bu özellikleri ile ışık söndürme eylemleri bir sivil itaatsizlik eylemi niteliği taşımaktadır. Eylemlerin başlaması ve genişlemesi, sivil itaatsiz eylem biçiminin hayata geçirilmesi ile mümkün olmuş; sivil itaatsizliğin yitirilmesi ise eylemlerin sönümlenmesine yol açmıştır.

b. Eylemlerin Genişlemesi: Taktik Seçimler, Güçlü Müttefikler

Ahlaki şoka dayalı protestolarda amaçlananlardan biri, olayları “*inkâr edilemez bir gerçeklik*” haline getirmektir (Erözden, 2011: 239). “Susurluk Olayı”nı toplumsal olarak inkâr edilemez bir gerçeklik haline getirmeyi hedefleyen protestocular, bu hedefe ulaşmak için rasyonel taktikler tercih etmeye yönelmişlerdir. Gündelik yaşam, bireylere yaratıcılıklarını sergileyebilecekleri ve mücadele örgütleyebilecekleri binlerce olanak sunmaktadır. Bu olanaklara “taktik” adını veren Certeau (2009), bu kavramla gündelik yaşamda direnişi olanaklı kılan grupların kullandıkları araçları ifade eder.

Taktikler, güçlünün karşısında zayıfın sanatı olarak çürümüş, bozulmuş ve yıpranmış gerçeklikleri onarmayı hedeflerler (Certeau, 2009: 50). Jasper’a göre (2017: 57; 2002: 344) “*kilidi açacak doğru anahtar*” olan taktikler, eylemi hedefe ulaştırmada en önemli seçimleri ifade ederler. Bu bağlamda, ışıkları yakıp söndürmek “Yurttaş Girişimi”nin harekete katılımı arttırmak için tercih ettiği rasyonel bir taktiktir. Taktiklerin aynı zamanda “neşeli bulgular” (Certeau, 2009: 60) olduğu düşünüldüğünde ışık söndürme, yurttaşların evlerinden çıkmaları gerekmeyen riski olabildiğince minimize ederek, aynı zamanda da protestonun hazzını yaşayabilecekleri zahmetsiz bir taktik olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak, taktik seçimi sadece eylem repertuarını belirlemek anlamına gelmez. Mekân seçiminden eylemlerin zamanlamasına, kullanılan eylem repertuarından hareketin yanında yer alacak müttefiklerin seçilmesine kadar geniş bir davranış setini içerir.

Eylem için seçilen mekân evdir. Ev genellikle bir protesto mekânı olarak düşünülmez. Mekânsal olarak sokakla özdeşleşen protesto eylemleri, kamusal alanlarda görünürlük ve güç kazanırlar. Ancak, sokağa çıkmak zahmetli ve bedel ödemeyi gerektirecek eylem formlarını içerebilir. Yeni toplumsal hareketlerin aktörleri olarak ev kadınları, işsizler, emekliler, orta sınıf mensupları gibi birçok farklı yurttaş grubu bir arada düşünüldüğünde, kolay, zahmetsiz ve eğlenceli bir mekân seçimi yapılması protestonun gücünü arttıran bir taktiksel seçim olmuştur. Certeau, evin gündelik yaşam içerisinde kolay örgütlenebilecek bir yer olduğunu şu sözleriyle ifade eder: “*Eylem sanatlarının basit jestlerinin gün be gün sergilendikleri ve tekrarlandıkları alan öncelikle orada huzura kavuşacağından, insanın çekilmek için yanıp tutuştuğu ev uzamıdır*” (Certeau, Giard ve Mayol, 2009: 178). Bu uzamda, ışık söndürme eylemlerine zaman zaman evlerin balkonlarında gerçekleştirilen tencere ve tavaların eşlik ettiği gürültü eylemleri de eşlik etmiş; ev mekânı şenlik ortamının sahası haline gelmiştir (Bora, 1997: 11; Uysal, 2020).

Protestonun evlerden örgütlenmesi, katılımı arttırmakla birlikte protestonun anonimliğini de sağlamıştır. Bu durum, eylemin bir protestocu grupta özdeşleşmesini engellemiş; sınıfsal, cinsiyete dayalı ya da etnik ayrımların üzerini örterek insanların yurttaş kimliğinde bir araya gelmesini kolaylaştırmıştır. Nail Güreli, eylemler başlamadan henüz kaleme aldığı yazısında, eylemlerden *umulanın* “*kamplaşmadan uygarcı bir eylemde buluşabilmek*” olduğu ifade ederek birleştirici yurttaş temasını öne çıkarmaktadır (Milliyet, 31.01.1997: 19). “Yurttaş Girişimi”nden Cinmen’in ifadeleri de, eylemlerde yurttaş kimliği dışında herhangi bir kimliğin öne çıkmadığını göstermektedir: “*Hem Sabancı’nın ikiz kuleleri ışıklarını yaktı söndürdü hem de varoş mahalleler... Devletin demokratikleşmesini herkes istiyordu, burjuvazi de, proletarya da, şehrin en fakiri de. O ışıkla sihirli bir hava oldu ve toplumu birleştirdi*” (Bianet, 9.12.2014; Cumhuriyet, 02.02.1997: 7).

Nazım Alpman, 10 Şubat 1997’de kaleme aldığı yazısında, eylemlerin evlerden örgütlenmesinin aynı zamanda protestonun tehlikesini minimize ettiğini “*her eve bir polis copu girme olasılığının düşük olması*” ifadesiyle belirtmiştir (Milliyet, 10.02.1997: 12). Işık söndürme eylemlerinin literatürde, şenlik eylemleri olarak ele

alınmasının altında yatan da, bu risksiz ve hazzı harekete geçiren taktik seçimidir. Eylemleri aktaran gazetelerin haberlerinde de “sessiz protesto”, “şenlik havası” gibi ifadeler göze çarpmaktadır (Cumhuriyet, 01.02.1997: 6). Eylem süresince bu şenlik havasını bozan çok az sayıda olay yaşanmıştır. 20 Şubat 1997 tarihinde, Mersin’de ışıklarını söndürdükten sonra balkona çıkan iki kişi, eylemden rahatsız olan komşuları tarafından önce sözlü saldırıya uğramış daha sonra ayaklarından vurularak yaralanmıştır (Milliyet, 20.02.1997). Ancak genel olarak eylemlerdeki şenlik havası baskın gelmiş (özellikle birinci dalga), bu tür olaylar nadiren yaşanmıştır.

Protestonun gücünü arttırmada bir diğer taktik seçim, güçlü mütteliklerin belirlenmesidir. Bu müttelikler resmi örgütler, gayri resmi ağlar ve iletişim grupları, güçlü profesyoneller ve entelektüel gruplar, olaya ilgi duyabilecek muhalif siyasi kimlikler/partiler ve son olarak eyleme katılan tüm yurttaş gruplarıdır (Jasper, 2017: 106-113). “Yurttaş Girişimi”, esnek bir örgütlenme olarak kurulmuş, hareketi başlatan kişiler kamuoyunda öne çıkmamayı tercih etmiş ve lidersizliği benimsemişlerdir. Her protestoda, öne çıkan “belirleyici liderler” olduğu gibi, arka planda kalan “sembolik liderler” de vardır (Jasper, 2017: 165). “Yurttaş Girişimi” ise, belirleyici liderler taşımamakla birlikte, meslek odalarından ve iletişim sektöründen aktif olarak hareketi sürükleyen bazı isimler sembolik lider vasfı taşımaktadır. Bu süreçte, Milliyet’ten Alpman’ın aktardığına göre, hareketi ilk örgütleyen ekip içerisinde yer alan Mustafa Karsavuran, Mebuse Tekay, Yüksel Selek, Ergin Cinmen, Akın Atalay, Gülbin Okatan, Mücella Yapıcı, Muzaffer Demirci, Ahmet Dindar, Mustafa Turunç, İlkiz Okatan, Ali İzar, Kutlu Esendemir ve Hayri Ata hareketin sembolik liderleri olarak değerlendirilebilir (Milliyet, 19.02.1997: 14).

Halkla iletişim, yurttaş gruplarının katılımını sağlamada kampanyanın sağlıklı bir biçimde yürütülmesi, basın ve medya ilgisini sürekli kılmaya gibi konularda ön plana çıkan isimler, eylemlerin sürekliliğini sağlamada etkin olmuştur. Bu sembolik liderlerden daha sonraki yıllarda da eylemlere ilişkin süreci kaleme alan isimler olarak Avukat Mebuse Tekay, Avukat Ergin Cinmen ve reklam kampanyasını yürüten Ersin Salman öne çıkmaktadır. Salman, “Susurluk” tan sonra medyadaki demokratikleşme taleplerini “*Kamyon’dan sonra Türkiye’de artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak*” sözleriyle sloganlaştırmış, eylemlerin hukukçular Ergin Cinmen ve Ahmet Dindar’ın kendisine gelerek eylemler için kampanya yürütülmesini istemesiyle başladığını ifade etmiştir (Milliyet, 2002). Burada, eylemleri başlatan ilk isimlerin Cinmen, Dindar ve Salman olduğu açıkça görülmektedir. Girişimin etkin üyelerinden Salman, girişimin üyeleri ve daha sonra eylemlere katılan anonim yurttaş kitleleri arasında siyasi ayrışma bulunmadığını, eyleme katılan amatör kitlelerin ve eylemi planlayan, planlı katkılarını sürdüren profesyonellerin süreci birlikte yürüttüklerini ifade etmiştir (Salman, <https://vimeo.com/8105654>). Süreç içerisinde ayrıca Aydınlik İçin Yurttaş Girişimi’nin koordinatörü olan Yüksel Selek de öne çıkmıştır.

Harekete yazar ve sanatçılar, iş insanları, öğrenciler, sporcular, medya çevresi gibi birçok farklı kesimin destek verdiği görülmektedir. Bu gruplar profesyonel meslek grupları ve entelektüeller içerisinde değerlendirilebilir. Eylemin ilk günü olan 1 Şubat akşamında, ilk şalter Leman Kültür Merkezi’nde ünlü şair Can Yücel tarafından indirilmiştir (Cumhuriyet, 02.02.1997: 7). Bu görevin Can Yücel’e verilmesi yurttaş ve medyanın gözünde eylemleri daha görünür kılmak açısından taktiksel bir tercihi ifade eder. Aydınlar hakikati kavrayan, bunu topluma aktarmaya çalışan ve yapıcı eylemler için aracı olan kişiler olarak görülmektedirler (Chomsky, 2005: 8). Bu açıdan, aydınların harekete verdikleri destek onların toplumsal sorumluluklarına işaret etmektedir. Protesto hareketine destek veren entelektüeller, yurttaşlara yapılan çağrının karşılık bulmasında önemli rol oynamışlardır. Eylemler süresince Orhan Pamuk, Müşfik Kenter, Haldun Dormen, Yıldız Kenter, Sezen Aksu, Sertap Erener gibi önemli edebiyatçı ve sanatçıların protestoya verdikleri destek bu bağlamda önemlidir (Milliyet, 12.02.1997: 14). Tiyatro sanatçısı Yıldız Kenter, eylemlerin başladığı gün ilk oyunu sergilendiğinde tiyatro sahnesini bir dakika karartacağını duyurmuştur (Milliyet, 03.02.1997: 1). Bununla birlikte Türkan Şoray, Demet Akbağ, Tarık Akan, Müjde Ar ve daha birçok sanatçı bir araya gelerek bir klip çekmişler; bu klipte yurttaşlardan eyleme sahip çıkmalarını istemişlerdir (Milliyet, 20.02.1997: 2).

Eylemlere destek veren etkin gruplardan öğrenciler de ışık söndürme eylemlerinin bir halkası olarak üniversite kampüslerinde destek eylemleri örgütlemişlerdir. Çemberlitaş Kız Yurdu, Avcılar Kız ve Erkek Yurdu, Niğde Kız Yurdu başta olmak üzere birçok öğrenci yurdunda 24-25 Şubat tarihlerinde ışıklar yakılıp söndürülmüştür. Buna ek olarak, İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi gibi birçok fakültede, İstanbul Üniversitesi Avcılar Kampüsü ve Marmara Üniversitesi Göztepe Kampüsü gibi yerleşkelerde öğrenciler eylemlere destek olmak için mumlar yakmış, “çeteler halka hesap verecek” sloganları atmış ve bazı yemekhanelerde

alkış eylemleri yapılmıştır (Halk İçin Kurtuluş, 1997: 13). Üniversitelerden bir destek de, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'ndan (YÖK) gelmiştir. YÖK Başkanı Kemal Gürüz ve beraberinde altı rektör bir bildirme yayımlayarak eylemlere desteklerini açıklamışlardır (Akgül, 2018: 88).

Eylemlerin bir diğer müttefiki iş insanları ve profesyonel meslek gruplarıdır. Sakıp Sabancı ve İshak Alaton'un eylemlere destek verdiklerini açıklamaları kamuoyunda etkili olmuştur. Sivil toplumda güçlü bir etkisi olan Türk Tabipler Birliği, İstanbul Barosu, Türk Eczacılar Birliği gibi meslek odaları ve sivil toplum örgütlerinin eylemlere verdiği destek yine bu açıdan önemlidir (Cumhuriyet, 01.02.1997: 6). Bu müttefikler, kamuoyunda eylemlerin ikna gücünü ve meşruiyetini arttırmak için sembolik eylemler de düzenlemişlerdir. Örneğin, Emlakbank forması giyen voleybolcular eylemlere desteklerini göstermek için saçlarını kazıtmışlardır (Cumhuriyet, 03.03.1997: 17). Bir diğer örnek, Can Yayınları'nın sahibi Erdal Öz'ün verdiği destektir. Eylemler süresince yayınevini bastığı kitaplara "Bir dakika karanlık" ibareli bir kuşak bağlanması hareketin duyurulması açısından anlamlıdır (Sarısayın, 2009: 100). Başka bir önemli destek de moda dünyasından gelmiştir. Milliyet'te "*Temiz Toplum Podyumda*" başlığı ile çıkan haberde, "Kom" markasının düzenlediği mayo defilesinde podyumda bir dakika boyunca ışıkların söndürüldüğü aktarılmıştır (Milliyet, 12.02.1997: 2).

Hareketin en etkin müttefiklerinden biri de yazılı ve görsel medya çevresi olmuştur. Sivil itaatsizlik eylemlerinde kitle iletişimine yönelik bir beklenti söz konusudur. Medya ilgisi ile eylemlere katılım arasında bir doğru orantı vardır (Ökçesiz, 2011: 202). Bu açıdan, ışık söndürme eylemleri Türkiye'de medya desteğini en fazla almış itaatsizlik eylemlerinden biridir. Nitekim "Yurttaş Girişimi" üyelerinden halkla ilişkiler uzmanı ve reklamcı Salman, eylemlerin büyümesinde ve kamuoyunun gündemine taşınmasında basın ve medyanın yoğun bir etkisi olduğunu belirtir. Bunun nedeni olarak da "Susurluk Olayı" sonrası süreçte medyanın arınma ve aklanma ihtiyacı ile bu eylemlerin ortaya konulma sürecinin birbirine paralel gelişmesini gösterir (Salman, <https://vimeo.com/8105654>). Buna göre, reklam şirketleri arasında "Susurluk" sürecini eleştiren bir kampanya yürütülmesi için bir yarışma başlamıştır. Salman, bu yarışmayı kendi ajansının kazanması sürecinden sonra, bu kampanya ile yurttaş girişiminin eylemlerinin birleştiğini ifade eder. Eylemlerin basında sunum tarzı ve kullanılan haber dili de yurttaş katılımını arttırmada önemli rol oynamıştır. Örneğin, Milliyet gazetesinde yapılan haberlerde sıklıkla eylemlerin "*demokrasinin şenliği*" olduğunu ifade edilmiştir (Milliyet, 27.01.1997: 4). Sabah gazetesinde çıkan bir haberde ise, eylemin halkta bu kadar karşılık bulmasının nedeni kolaylık, şiddetten arınmışlık, uygun ittifakları kullanmak ve anonimlik olarak gösterilmiş; eylemlerin olumlu sonuçları öne çıkarılmıştır (Orhon, 2007: 140).

Girişimin etkin isimlerinden Cinmen ise, basını güçlü bir müttefik olarak işbirliğine çağırdıkları süreci şu sözleriyle ifade eder: "*Girişim olarak medyaya seslendik, eyleme destek vermezseniz mafyanın medyası olursunuz dedik*" (Bianet, 9.12.2014). Buna göre, "Susurluk" sürecinde basın olayın aydınlatılması için üzerine düşen sorumluluğu yerine getirememiştir. Bu nedenle, bozulan imajını düzeltebilmek için ışık söndürme eylemlerini bir fırsat olarak değerlendirmek istediler. Bu eylemler ise, bozulan imajı tazelemek için halk ve medya mensupları arasında bir katalizör görevi görmüştür (Akay, 2003: 8). Bu dönemde, ana akım medyanın en büyük 14 kanalının eylemlere tam destek vermesi bu etkiyi görünür kılmaktadır (Akay, 2003: 12). Yine 90'ların etkin bir medya aracı olan radyolara bakıldığında Radyo D, Radyo Forex, Radyo Tatlıses'in de içinde bulunduğu 50'den fazla radyonun eylemlere destek olduğu görülmektedir (Milliyet, 01.02.1997: 14).

"Yurttaş Girişimi", etkili bir reklam kampanyası örgütlemekle birlikte; köşe yazarlarına da açık davette bulunarak yazarlardan eylemleri köşelerinde yazmalarını istemiştir. Gazetelere bakıldığında Cumhuriyet, Milliyet, Radikal, Hürriyet ve Sabah gibi yüksek tirajlı gazetelerin eylemleri düzenli olarak haber yaptığı ve açıkça desteklediği görülmektedir. Buna ek olarak, gazetelerde belli bazı köşe yazarları da eylem sürecini yazılarında sıklıkla işlemişlerdir. Cumhuriyet'ten Cüneyt Arcayürek, Mustafa Balbay; Milliyet'ten Nazım Alpman, Umur Talu; Hürriyet'ten Fatih Altaylı ve Bekir Coşkun; Sabah'tan Necati Doğru, Mehmet Barlas ve Hasan Cemal'in eylemleri yazıları ile gündemde tuttukları görülmektedir (Karakoç, 2002: 163). Çiller, basını "Anadolucular ve Kartelciler" olarak ikiye ayırmış ve Kartelci olarak gördüğü medyanın hükümeti devirmeyi planladığını ifade etmiş, bazı organları açıkça hedef göstermiştir (Börklüoğlu, 2019: 171). Buna karşılık, hedef gösterilen basın organları özellikle ilk protesto dalgası boyunca düzenli olarak eylemlere destek vermeye devam etmiştir.

Yurttaş eyleminin bir diğer müttefiki ise, muhalefette yer alan partiler ve milletvekilleridir. Siyasi konjonktür açısından, diğer siyasi partilerin eylemler karşısındaki konumu son derece önemlidir. İlk olarak, Anavatan Partisi'nin (ANAP) eylemlere başlangıcından itibaren destek verdiği görülmektedir. ANAP lideri Mesut Yılmaz başkanlığında toplanan il başkanları toplantısında, eylem saatinde ışıklar söndürülmüş ve eylemlere destek sürdürülmüştür (Cumhuriyet, 02.02.1997: 7). 1997 yılının Haziran ayında, hükümetin düşmesi ile gelecekte iktidar ortağı olacak partinin tutumu bu bağlamda önemlidir. Öte yandan, Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖDP) ve Demokrasi ve Barış Partisi (DBP) de eyleme kitlesel olarak destek verdiklerini açıklamışlardır (Milliyet, 01.02.1997). 9 Şubatta ise, Milliyet "1 dakika Koalisyon" başlığı ile duyurduğu haberinde RP Milletvekili Ertuğrul Yalçınbayır, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Milletvekili Yahya Şimşek ve Demokratik Sol Parti (DSP) Milletvekili Ali Rahmi Beyreli'nin ellerinde mumlarla eyleme birlikte katıldıklarını belirtmiş; yurttaşların eyleminin siyasetin farklı hiziplerini bir araya getirdiği vurgulanmıştır (Milliyet, 09.02.1997: 12). Ancak, süreç içerisinde eylemlerin hükümet karşıtı bir sürece girmesi ile RP'nin eylemlere desteği bu örnekle sınırlı kalacaktır.

Eylemlerin rasyonel taktik seçimleri ve güçlü müttefiklerle toplumun çok farklı kesimlerinin bir araya geldiği görülmektedir. Örneğin, eyleme destek veren işçi sendikaları, farklı siyasi hiziplerden partiler, Bayrampaşa'da tutuklu ve hükümlü olarak bulunan radikal sol örgüt üyeleri dâhil birçok farklı politik kesim ışık söndürme eylemleri altında bir araya gelebilmiştir (Anbarlı, 2006: 237). Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV) gibi kuruluşların verdiği destek ise sendika, dernek, vakıf ya da meslek odalarının güçlü desteğini yansıtmakta ve etkin bir yurttaşlık alanı olarak sivil toplumun gücüne işaret etmektedir (Cumhuriyet, 01.02.1997: 6; 23.02.1997: 6). Eylemlere sadece ülke içinden değil, yurt dışında yaşayan yurttaşlardan da destek gelmiştir. Paris, Rotterdam, Lahey gibi Avrupa kentlerinde kalabalık meydanlarda toplanan kişiler, açıklamalar yaparak eylemlere desteklerini duyurmuşlardır (Akgül, 2018: 88).

Sonuç olarak Jasper'ın ifadesiyle protesto kamuoyunda kendisini mağdur olarak sunmuş, haklı bir dava karşısında meşru bir eylemin örgütlenmesi mümkün olabilmıştır. Hareketin lidersiz yapısı, kolay uygulanabilir bir repertuar seçmesi, ev mekânından örgütlenebilmesi, aydın ve medya ittifakının sağlanması yurttaş katılımını ve protestonun gücünü arttıran önemli taktiksel adımlar olarak öne çıkmaktadır. Tam 37 gün süren ışık söndürme eylemlerine (Birinci dalga: 1 Şubat - 9 Mart), 23 milyon insanın katıldığı tahmin edilmektedir (Aytaç, 1997: 218). Bu kitleselliğin sağlanması, taktik seçimlerin işlevselliğini ortaya koymaktadır. Eylemlerin şiddetsiz karakterinin ise, başlı başına ilkesel ve pragmatik bir tercih olarak ikna ve katılımı arttırdığı görülmektedir. Tüm bu özelliklerin yitirilmesi ise eylemlerin dağılmasına neden olmuştur.

c. Eylemlerin Dağılması: Sivil İtaatsizliğin Yitimi

Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık kampanyası, ağırlıklı olarak ışık söndürme eylemi şeklinde uygulanmıştır. Ancak, eylemlerin sürdürüldüğü süreçte protestocular sokağı da aktif biçimde kullanmaya başlamışlardır. Sokak, başlangıçta insanların pankartlar açtığı, mumlar yaktığı, şarkılar söylediği bir eğlence mekânı gibi kullanılmıştır. Örneğin, eylemcilerin bir kısmı "temiz siyaset için süpür gitsin" sloganıyla sokak eylemlerinde süpürge dağıtmıştır. Bazı semtlerde ise taksiciler 21.00'da korna çalarak eylemlere desteğini sokakta vermiştir (Akgül, 2018: 75). Sokaktaki şenlik havası uzun bir süre korunmuştur. Ancak, farklı siyasi gündemlerle de bir araya gelen kitlelerin Susurluk eleştirilerini de dile getirdiği sokak eylemlerinin başlangıcı bu şenlik havasını dağıtmaya başlamıştır. Örneğin 15 Şubat'ta kadın örgütlerinin talebiyle Ankara'da "temiz devlet" temalı bir miting düzenlenmiştir (Tekay, 2003: 42). Yine 16 Şubatta, RP'nin radikal İslam'ı öne çıkaran uygulamalarından rahatsız olan kadın dernekleri "Şeriat Karşı Kadın Yürüyüşü"nü örgütlemişlerdir (Cumhuriyet, 15. 02. 1997: 19; 16.02.1997: 6). Benzer şekilde 22 Şubat'ta avukatların katılımıyla Taksim'de "Hukuka Saygı" mitingi düzenlenmiştir (Cumhuriyet, 23.02.1997). 2000 kişinin katıldığı tahmin edilen mitingde, iktidarın hukuku askıya alan uygulamaları eleştirilmiş, özellikle Alevilere yönelik söylemleri kamuoyunda tepki çeken Adalet Bakanı Kazan protesto edilmiştir (Halk İçin Kurtuluş, 1997: 12). Bu mitinglerde, eylemlerde öne çıkarılan "temiz devlet" temasının hukukun üstünlüğü, laiklik, demokrasi gibi farklı temalarda birleştiği görülmektedir. Bu açıdan, kitlesel gösteriler başlangıçtaki şenlik havasını daha katı bir forma sokmuştur. Öte yandan, radikal sol grupların bir kısmının eylemleri özellikle sokak aktivizmi şeklinde örgütlediği görülmektedir. İkitelli, Küçük Armutlu, Gazi Mahallesi, Alibeyköy, Bakırköy gibi pek çok semtte işçilerin katılımıyla sokak eylemleri düzenlenmiştir. Bu eylemler İstanbul dışına da yayılmış, Anadolu'nun

pek çok ilinde organize edilmiştir (Halk İçin Kurtuluş, 1997: 6). Bu eylemler, hükümetin yoğun eleştirilerine maruz kalmış, sokaktaki hareketlilik rahatsızlık uyandırmıştır.

Sokak eylemlerinin artması toplumda hükümet karşıtlığının görünürlük kazandığını göstermektedir. Bu eylemlerde özellikle laiklik vurgusunun öne çıkarılması eylemlerin süreç içerisinde sistemin bütününe yönelen iktidar karşıtı bir karaktere bürünmesine neden olmuştur. Protestonun bu karakteri ise, tekil bir haksızlığa yönelen sistem içi sivil itaatsiz eylem yapısı ile uyuşmamaya başlamıştır. Sokak eylemleri, bir diğer yönüyle çoğunluk olarak görülen büyük kalabalıkların anonimliğini de zedelemiştir. Sokakta görünür olan insanlar marjinal, radikal, aşırı gibi sıfatlarla anılmaya başlamışlardır. Örneğin, ışık söndürme eylemlerine destek olmak için İstanbul Üniversite'nde gösteri düzenleyen öğrencilerle karşıt görüşlü öğrenciler arasında tartışma çıkması ve olayların dört fakültede günlerce sürmesi sonucu protestocu öğrenciler marjinal gruplar olarak lanse edilmeye başlanmıştır (Cumhuriyet, 26.02.1997: 7; Milliyet, 11.03.1997: 25). Buna ek olarak, sokaktaki örgütlü protestonun hedeflerinin genişlemesi ve genişleyen taleplerin karşılanmaması kitledeki huzursuzluğu arttırarak protestonun sönümlenmesine giden yolu açmıştır (Orhon, 2007: 147). 17 Şubat, bu bağlamda hareketin gidişatını belirleyen önemli bir tarih olmuştur.

Antalya'da düzenlenen gösterilerde çıkan olaylarda yaralanan Celal Cankoru isimli emekli bankacının hayatını kaybetmesi birçok gazetede eylemlere kan bulaştığı şeklinde yorumlanmış, bu yayın organlarında kolluk güçlerinin eylemlere tahammüslüğü eleştirilmiştir (Cumhuriyet, 17/02/1997: 6; 18.02.1997: 3; 19.02.1997: 7; Milliyet, 17.02.1997). Celal Cankoru'nun eşi, eylem günü yaşananları şu şekilde ifade etmektedir:

Eşimle her akşam yürüyüşe çıkardık. O gün de yürüyüşe çıktık. Karanlık eylemi bitmiş, insanlar dağılıyormuş. Bu arada bir sivil polis bize küfrederek, arkadan itelemeye ve vurmaya başladı. Ben 'niye vuruyorsunuz, benim kocam hasta' dedim. Dinlemediler. 'Gittiğin yerde derdini anlatırsın' diyerek vurmaya ve itelemeye devam ettiler. Polis minibüsünün içine bindirdiler. O arada bizlerin gözaltına alınmasına karşı çıkan ismini sonradan öğrendiğim Av. Mustafa Şahin'i de dövdüler. Eşim minibüsün içinde fenalaştı, bağırdım. Polisler bizi alarak apar-topar polis arabasına bindirdiler. O arada eşim ölmüş. Son söylediği söz 'itelemeyin, ben kendim çıkarım' oldu (Halk İçin Kurtuluş, 1997: 40).

Bu dönemde, dönemin DYP'li İçişleri Bakanı Meral Akşener'in tüm illerin valiliklerine genelge göndererek sokak gösterilerindeki provokasyonlara dikkat çekme çağrısı da, kamuoyu gücünün iktidar eliyle zayıflatıldığını göstermektedir. İktidarın sokağa yönelik olumsuz refleksi, eylemlerin marjinalleştirilmesine ve radikalleşmesine neden olmuştur. Nitekim meclisin 20 Şubat 1997 tarihli oturumunda söz alan Akşener, "... söz konusu eylemler bir müddettir dışarıda, sokakta devam ettirildiğinden bütün vatandaşlarımızın güvenliğini ve huzurunu sağlama sorumluluğumuz vardır ve bu görevimizdir. Birtakım provokasyon ihtimalleri karşısında alınan tedbirleri kısıtlama, baskı uygulama, engelleme gibi tanımlamak ve isimlendirmek yanlışır" ifadeleri ile sokak eylemlerine müdahale edilmesini bir mecburiyet olarak tanımlamış, slogan atmayı provokasyon olarak nitelemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1997: 63).

Eylemlerin farklı repertuarlarla çeşitlenmesi, sokak eylemlerinin artması ve taleplerin genişlemesine paralel olarak yaşanan 28 Şubat süreci⁹ ise, "Yurttaş Girişimi" üyeleri arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Ordunun eylemlerin başlangıcından beri protestoya destek verdiği görülmektedir. Medya çevresi gibi askeri çevreler de eylemleri düzenli olarak desteklemiştir (Milliyet, 20.02.1997). 28 Şubat süreci, eylemlere ordunun verdiği destek göz önüne alındığında ışık söndürme eylemleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Eylemlerin başladığı ilk günden itibaren anonim yurttaş kimliğinin korunmasına ve eylemlerin hiçbir siyasi ideolojiyle anılmamasına odaklanan "Yurttaş Girişimi", süreç içerisinde eylemlerin RP karşıtlığına; yani hükümete yönelmesine engel olamamıştır. Eylem, bu bağlamda sivil itaatsiz niteliğini yitirmiş ve sistemin bütününe hedef almaya başlamıştır. Protestoların sokağa taşması bu süreci hızlandırmış, eylemlerin sonlanmasına giden yolu açmıştır. 20 Şubat'ta önce İçişleri Bakanlığı genelgesi ile hükümet sokak eylemlerinin önünü almak istemiştir. Genelgeyi takip ederek

9 28 Şubat 1997 günü toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), siyasi İslam'ın tehlikelerine dikkat çekilen toplantıda 20 maddelik bir önlem planı açıklamıştır. 406 sayılı bu kararlarda, rejim karşıtı olarak görülen irticai karakter taşıyan faaliyetlere nasıl müdahale edileceği belirtilmiştir. 21 Mayıs'ta Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, Refah Partisi için kapama istemiyle dava açmıştır. 28 Şubat, kimileri tarafından post modern darbe olarak adlandırılırken; bazı siyasi tarihçilere göre ise anayasal çerçevede gerçekleşmiş bir olay niteliğindedir (Cumhuriyet, 02/03/1997: 6). Konu hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz: Ahmad F (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çev. S. C. Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; Akın R (2000). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*. İstanbul: XII Levha Yayınları ve Kongar E (2000). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Ankara Valiliği başta olmak üzere pek çok valilik eylemlere katılmayı yasaklamıştır (Cumhuriyet, 20. 02. 1997: 19; Milliyet, 20.02.1997: 3). Benzer bir tarihte Foça’da düzenlenen eylemlerde polis genelgeye dayanarak eylemcileri videoya kaydetmiş, görüntü almıştır. Bu bağlamda, eylemlerin çeşitlenmesi hükümetin baskıları arttırmasına neden olmuştur (Cumhuriyet, 21. 02. 1997: 5).

“Yurttaş Girişimi”, protestonun başlangıcında eylemleri 28 Şubat’ta bitirmeyi kararlaştırmıştır. Ancak eylemler süreç içerisinde yurttaşlar tarafından sahiplenilmiş, gazeteler faks yağmuruna tutulmuş ve yoğun talep üzerine eylemlerin sonlandırılıp sonlandırılmaması kararı yurttaşlara bırakılmıştır (Milliyet, 28.02.1997: 15; Cumhuriyet, 28.02.1997: 3). Sonuç olarak, yurttaş referandumu ile eylemlerin 9 Mart’a kadar sürdürülmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 01.03.1997: 2). Bu süre içinde 28 Şubat’ın yaşanması ise protestonun gündemini değiştirmiştir. Tekay (2003: 43) bu durumu, “*gündem çetelerden arınmış hukuk devleti talebinden çıkartılıp, laiklik konusuna getirildi*” sözleriyle açıklar. Her ne kadar, “Yurttaş Girişimi” üyeleri basın açıklamaları ile ışıklarını “çaldırmayacaklarını” ifade etseler de, bu çıkışlar etkili olamamıştır (Milliyet, 25.09.1997: 15). Işık söndürme eylemleri sürerken eylemlerde en sık kullanılan sloganın “*Çeteler halka hesap verecek*” sloganından çıkıp, “*Türkiye laiktir, laik kalacak*” sloganına dönüşmesi, protestonun gündemindeki dönüşümü açıkça göstermektedir (Tekay, 2003: 42). Tekay (<https://vimeo.com/8105654>), girişimin içerisinde çağrıcı grup olarak davranmaları gerektiğini ve dönüp yurttaşlara ne yapmaları gerektiğini söyleyemeyeceklerini düşünen kesimin ağırlık kazandığını belirterek, “*Refah-Yol zaten bizim de desteklemediğimiz bir hükümetti, bu noktada biraz popülist de davranmış olabiliriz*” öz eleştirisinde bulunmaktadır. Aşağıdaki ifadeler, bu özeleştirileri örneklemektedir.

Eylemlerin ortasında Genelkurmay’a dönerek eylemimizin çalınmamasını istedik. Bu konuda ilanlar verdik, ‘amacımız yalnızca devletle mafyanın birleştiği derin devlete karşı eylemliliktir’ dedik. Eylemin 28 Şubat tipi bir darbeye vücut vermesini istemedik... 28 Şubat oldu, daha sonra, kuvvet komutanları ‘meşruiyetimizi oradan aldık’ dedi mesela. Önemli bir kesim ışıklarını Susurluk’la ilgili yakıp söndürürken önemli bir kesim de Refah-Yol’a tepkisini koyuyordu (Cinmen, Bianet, 2014).

O gün, “Yurttaş Girişimi” olarak ışıklarımızı yalnız çetelere karşı söndürdüğümüzü ısrarla vurgulayarak eylemin saptırılmasına karşı çıksaydık, muhtemelen 28 Şubat süreci yine önlenemezdi. Ama hiç değilse bir General gözümüzün içine baka baka darbeyi toplumun isteği ve desteği ile yaptıklarını söyleyemezdi. Söylese de kendimizi bu desteğin bir parçası gibi hissetmezdik (Tekay, 2003: 44).

Görüldüğü gibi ordunun eylemleri desteklemesi hükümeti zor duruma düşürmüştür. Bu minvalde, başlangıçta eylemlerin doğrudan eleştirdiği taraf hükümetin DYP kanadı iken süreç içerisinde esas karşıtlık RP’ye yönelmiştir. Bunun en önemli örneklerinden biri, 15-16 Şubat’ta düzenlenen “Şeriat Hayır Mitingleri”dir. Işık söndürme eylemlerine destek veren grupların, kadınların, avukatların katıldığı bu mitinglerde RP karşıtı tavır ve siyasal İslam eleştirisi çok belirgindir (Kepenek Şahin, 2019: 64). Büşra Kepenek Şahin (2019: 65), bu eylemlerde kullanılan fotoğraf ve karikatürlerden örnekler vererek eylemlerin İslamofobik bir karakter taşıdığını iddia etmektedir. Bu açıdan, “din taciri” ve “tetikçi” gibi kavramların yoğun kullanıldığı Cumhuriyet ve Milliyet gazetesinden örnekler veren Şahin, kampanyanın başından beri muhafazakâr ve İslami tabanı dışlayan bir karakter taşıdığını; muhafazakârlıkla mafya olmanın bu ifadelerle bir tutulduğunu belirtir. Bu karşıtlığın gelişiminde Refah kanadının eylemlerin başlangıcından beri eylemcilere ve kampanyaya dönük eleştirileri etkili olsa da, bir diğer yandan eylemler sürecinde laik kesimin eylemlere desteği de hükümet karşıtlığını arttırmış, 28 Şubat süreci eylemin tamamen amacından sapmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, muhafazakâr tabanın da “temiz devlet” teması altında eylemlere desteği sağlanabilseydi kampanyanın daha büyük bir kitlelilik kazanması mümkün olabilirdi.

İtaatsizlik eylemleri, kendiliğinden gelişen eylemler olabileceği gibi bir örgütlenme tarafından üstlenilen ve sürdürülen eylemler de olabilmektedir. Işık söndürme eylemlerinde, “Yurttaş Girişimi” bir sivil örgütlenme olarak eylemlerin başlatılması sürecini üstlenmiş, eylemler boyunca görünmeyen sembolik liderler kampanyanın sürdürülmesinde etkin olmuştur. Her ne kadar anonim kalabalıkların sahiplendiği geniş katılımlı bir eylem formunu alsın da, son tahlilde eylemlerin sivil itaatsiz karakterinin yitirilmesinde girişimin sivil önderliğinin dağılması ve liderler arasındaki fikir ayrılıkları belirleyici olmuştur. Nitekim sivil itaatsizlik eylemlerinde sivilite ve yurttaşlık arasındaki kuvvetli bağa işaret eden Hayrettin Ökçesiz’e göre (2011: 225), “*Bir yurttaşın itaatsizliğinin koşulları, bir sivil toplum kuruluşunun sivilliğinin de koşullarıdır.*” Ancak yine aynı görüşe göre, kimi durumlarda

bir grubun ne zaman kendi çıkarına ne zaman mensubu olduğu sivil grubun çıkarına hareket ettiğini tayin etmek zorlaşmaktadır. Her ne kadar girişimin üyelerinden Cinmen, *“Toplumun her kesimine hitap edebilmek için eylemi hiçbir siyasi partiyle ilişkilendirmeme kararı verildi. Herkesin siyasi görüşü vardı ama belli etmemeye çalıştık”* ifadesi ile eylemleri tabana yaymayı amaçladıklarını belirtse de, zaman içerisinde siyasi ayrışmalar belirginleşmiştir (Bianet, 9.12.2014). Bu açıdan bakıldığında, çok farklı sivil örgütlenmelere ve mesleki organizasyona mensup girişim üyelerinin zamanla farklı görüşlere savrulması, sokak eylemlerinin de yükselmesiyle sürecin sistem karşıtı bir nitelik kazanması protestonun sonlanmasına giden yolu açmıştır.

9 Mart 1997’de Ortaköy Meydanı’nda büyük bir mum yakılarak, eylemler başladığı gibi bir şenlik atmosferinde sonlandırılmıştır (Cumhuriyet, 10.03.1997: 17). Nisan ayına gelindiğinde, hala Ağar ve Bucak’ın dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin fezlekeler meclise gelmediğinden, ikinci bir aktivizm dalgası başlatılmıştır (Milliyet, 26.03.1997: 32). İlki kadar güçlü olmayan bu süreçte (6-23 Nisan 1997), *“İsyan ediyorum, ısrar ediyorum”* sloganıyla ışık söndürme eylemleri tekrar başlatılmıştır (Cumhuriyet, 06.04.1997: 3; Milliyet, 06.04.1997: 12). Bu süreçte, basının gösterdiği ilgi azalmış yurttaşlarda da eylemlerden sonuç alınmadığı yönünde bir kanaat oluşmuştur. Bu nedenle, bu dönemde etkin bir protesto yürütülemediği ve 23 Nisan’da kitlesel bir eylemle süreç sonlandırılmıştır (Milliyet, 23.04.1997: 18). Sokak eylemlerinin artması da hükümetin eylemlere müdahale etmesine neden olmuştur. Örneğin Kırıkkale Cumhuriyet Başsavcılığı, 23 Nisan’daki kitlesel protestolara katılan 45 kişiye izinsiz gösteri yapmaktan dava açmıştır (Cumhuriyet, 25.04.1997: 5).

28 Şubat’tan sonraki süreçte, Refah-Yol iktidarı bir süre daha iktidarını sürdürmüş, ordunun baskısı ile DYP milletvekillerinin istifası sonrası hükümet mecliste çoğunluğu kaybetmiştir. 18 Haziran 1997’de Refah-Yol koalisyonunun dağılması ve ANAP, DSP VE DTP (Demokrat Türkiye Partisi)’nin birleşmesi ile kurulan Anadol-D hükümetinin göreve gelmesi, *“Susurluk Olayı”na ilişkin yargılama sürecine yönelik beklenti yaratmıştır* (Türk, 2016: 331). Yeni Başbakan Mesut Yılmaz’ın *“çözülmesi için bu işe kellemi koydum, bu olayı çözmezsem Başbakanlık bana haram olsun”* ifadeleri umutları arttırmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015: 430). Bu süreçte, Yılmaz’ın görevlendirdiği Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş tarafından *“Susurluk Raporu”¹⁰ hazırlanmıştır. Cenk Saraçoğlu’na göre (2019: 830) hazırlanan bu rapor, “birçok faili meçhul cinayetin arkasında çatlı ve onu devlet içinde destekleyen ekibin olduğunu ortaya koydu.”*

“Yurttaş Girişimi”, yeni hükümetten beklentileri diri tutmak için eylemlere devam etmiştir. 30 Eylül’de kamuoyu baskısını örgütlemek için, *“Çetelere dokunun, dokunulmazlıkları kaldırın”* sloganıyla tekrar ışık söndürme eylemleri başlamış (üçüncü dönem); ancak etkisi zayıf kalmıştır (Cumhuriyet, 30.09.1997: 17; Milliyet, 20.09.1997: 18; 30.09.1997: 15). *“Yurttaş Girişimi”*, kamuoyuna dokunulmazlıklar kalkmadan eylemlerin sonlanmayacağını duyurmuştur (25.09.1997: 15). Bu dönemde yapılan en etkin protesto, gazetelerde önemli siyasilere (Deniz Baykal, Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan) ve yurttaşlara hitaben *“Bugün Susurluk İçin Ne Yaptın?”* başlıklı haberlerin yer alması olmuştur (Milliyet, 08.10.1997: 15, 09.10.1997: 13, 11.10.1997: 10; 14.10.1997: 24; 21.10.1997: 14). Bazı önemli toplumsal olaylara karşı da duyarlılık gösteren eylemciler, zaman zaman sokak eylemlerine devam etmişlerdir. Örneğin, 19 Ekim’de gazeteci Abdi İpekçi’nin öldürüldüğü sokakta toplanarak öldürülen gazetecileri anmışlar ve *“Susurluk”* için de adalet talebinde bulunmuşlardır (Milliyet, 17.10.1997: 3; Cumhuriyet, 19.10.1997: 1). Yine 23 Ekim’de gözaltına alınan yazar Eşber Yağmurdereli için bir protesto eylemi düzenlemiş, bu eylemde *“Susurluk”la ilgili adil yargılama talepleri de dile getirilmiştir* (Cumhuriyet, 23.10.1997: 8, 10). Tüm bu gelişmeler, protestonun farklı insan hakkı ihlalleri ile birleştiğini, gündemin genişlediğini ve sivil itaatsizliğin benimsendiği ilk protesto döneminden farklılaştığını göstermektedir.

“Susurluk Kazası”nın yıldönümü¹¹ olan 3 Kasım 1997 tarihinde; “Yurttaş Girişimi” bir basın toplantısı organize ederek girişim üyeleri tarafından hazırlanan “Yurttaşın Susurluk Raporu”nu kamuoyuna sunmuş; Savaş’ın hazırladığı “Susurluk Raporu”ndaki eksikliklere dikkat çekmiştir. Aynı gün, kitle örgütlerinin de katılımıyla büyük bir miting düzenlenmiştir (Cumhuriyet, 01.11.1997: 5; 03.11.1997: 10; 04.11. 1997: 3,15). 9

¹⁰ Kamuoyunda Kutlu Savaş raporu olarak bilinen Susurluk Raporu, Susurluk olayını derinlemesine incelemiş; çete faaliyetleriyle ilgili olduğu düşünülen kişiler ayrı başlıklarda detaylı olarak ele alınmıştır. 18 bölümden oluşan bu raporun son kısmında ise, 17 önemli teklif getirilmektedir. Raporun tam metni için ayrıca bkz: [https://tr.wikisource.org/wiki/Susurluk_Raporu_\(Kutlu_Sava%C5%9F\)](https://tr.wikisource.org/wiki/Susurluk_Raporu_(Kutlu_Sava%C5%9F)) Bununla birlikte, raporun etkisini değerlendiren farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ayrıca bkz: Kurultay T (1998). Susurluk Raporu, Edebiyat ve Metin Türleri Üstüne. *Birikim*, 116, 45-48; Özkonur K (1998). Susurluk Raporu: Artık Hafiyelik Değil Siyaset. *Birikim*, 107, 8-10.

¹¹ Bu toplantıya ilişkin görüntüler ve Susurluk’un birinci yılında düzenlenen protesto eylemlerinin görüntüleri için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=UwYt3NCAxFM>

Kasım'da ise, dokunulmazlıklar konusunda meclisi son kez uyarmak için beyaz kurdelelerle birlikte bir yürüyüş gerçekleştirilmiştir (Milliyet, 09.11.1997: 26). 11 Aralık 1998'de Ağar ve Bucak'ın dokunulmazlıkları kalkmış ve ışık söndürme eylemleri tamamen sona ermiştir (Cumhuriyet, 12.12.1997: 11). Girişim koordinatörü Selek, Nisan ve Ekimdeki eylemlerin ilk eylemler kadar başarılı olamamasının nedenlerini, 28 Şubat'ın olması ve laik kesimin tansiyonunun düşmesine paralel olarak siyasi konjonktürün değişmesine bağlamaktadır. Refah-Yol hükümetinin düşmesi ile ikinci ve üçüncü dalga eylemlere katılanlar sadece derin devlete yönelik eleştirilere ve hukuksal arınma talebine sıkı sıkıya bağlı kalan çekirdek kadrolar olmuştur (Selek, <https://vimeo.com/8105654>¹²).

Protestonun temel amacı, dokunulmazlıkların kalkması ve sorumluların yargılanmasıydı. "Susurluk Davası"nın açılabilmesi, kamuoyu baskısının süreçteki etkisini göstermektedir. "Susurluk Davası", Cumhuriyet tarihinde derin devletle ilişkilendirilen ve yargısal süreci tamamlanan ilk ve tek dava olmuştur (Erdal, 2010: 22). Cinmen, bu davanın önemini şu sözleriyle ifade etmektedir: "Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa Özel Tim'e açılan dava oldu bu" (Bianet, 9.12.2014). Yargılama, İstanbul'da bulunan 6 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde 2 Haziran 1997'de başlamış ve 2001 senesinin Şubat ayında karar açıklanmıştır. 14 sanık¹³ mahkemede, çete suçu kapsamında değerlendirilebilecek suçlardan ötürü yargılanmış; sanıklar, 4 ile 6 yıl arasında değişen cezalar almışlardır¹⁴ (Erdal, 2010: 22; Cumhuriyet, 04.11.2011: 1). Bu bağlamda, protesto dar kapsamlı hedeflerine ulaşmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri" sivil itaatsiz bir yurttaş hareketi olarak değerlendirilmiştir. Gündelik yaşam zemininden kaynaklanan, sıradan insanların eylemi olarak görülen ve yeni toplumsal hareketler paradigması içinde sivil itaatsiz bir protesto olarak değerlendirilen bu hareket anonimlik, kitlesellik ve şiddetsizlik özellikleri ile güçlenmiş; bu özelliklerin yitirilmesi ise hareketin dağılmasına neden olmuştur.

Protestonun temel nitelikleri incelendiğinde, hareketin şiddetsiz eylem biçimlerinin 70'li yıllardan itibaren öne çıkan yeni toplumsal hareketler yaklaşımının temel varsayımları ile örtüştüğü görülmektedir. Protestonun örgütlenme amacı ve ulaşmak istediği hedefler, yurttaşlık hukukunu içeren hakları öne çıkarmaktadır. Devletin hukuk devleti niteliğinin onarılmasına; dolayısıyla demokratik devlet ve topluma dayalı hak taleplerine dayanan bu protesto, konu ve amaç bakımından yeni hareketlerin özelliklerini karşılamaktadır. Bununla birlikte, protesto aktörlerine bakıldığında, hareketin belli bir sınıfsal karakterle özdeşleşmeyen "yurttaş kimliği" altında birleşen heterojen gruplardan oluştuğu görülmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörler olarak orta sınıfları öne çıkardığı düşünüldüğünde, protesto aktörlüğü açısından da bir örtüşme sağlanmaktadır. Son olarak, bu yeni paradigma eski hareketlerin aksine esnek örgütlenme biçimlerine vurgu yapmaktadır. Ele alınan eylemler, "Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi" inisiyatifi öncülüğünde başlamış, bu inisiyatif esnek ağlara dayanmakla birlikte kamuoyunun önüne güçlü liderler çıkarmamaya özen göstermiştir. Belirleyici liderlerin bulunmayışı ve esnek örgüt yapılarına dayanması da kuramsal çerçeve içerisinde yeni paradigma ile uyumlu bir çerçeve çizmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin yeni öznelerinden olan yurttaşlar tarafından örgütlenen hareketler, kamuoyunda yurttaş nezdinde yaşanan bir mağduriyeti deşifre ettikten sonra ikna alanını genişleterek harekete katılımı arttırmayı amaçlarlar. Bu hareketler, genellikle kamuoyunda infial yaratan ahlaki şoklarla harekete geçerler. Kitlesellik, meşruiyetin sağlanması yoluyla ikna alanının genişlemesi ile mümkün olmaktadır. Ele alınan örnekte, protestoların meşruiyet kazanmasında yeni toplumsal hareketlerin şiddet içermeyen eylem biçimi olarak sivil

12 Girişim sembolik liderleri Yüksel Selek, Mebuse Tekay, Ergin Cinmen ve Ersin Salman'ın röportajları için bkz: <https://vimeo.com/8105654>

13 14 sanık: "Özel Harekât Dairesi eski Başkan Vekili İbrahim Şahin, emekli Yarbay ve eski MİT'çi Korkut Eken, Özel Harekât'ta görevli yedi polis (Ayhan Akça, Mustafa Altınok, Ziya Bandırmalıoğlu, Ayhan Çarkın, Ercan Ersoy, Enver Ulu, Oğuz Yorulmaz), uyuşturucu kaçakçısı Yaşar Öz, Bucak'ın özel şoförü Abdülgani Kızılkaya, öldürülen kumarhaneler Kralı Ömer Lütfü Topal'ın firari ortakları Sami Hoştan, Ali Fevzi Bir ve Bahçelievler katliamı hükümlüsü, firari Haluk Kırıcı." Ayrıntılı bilgi için bkz: Bianet, 9.12.2014, <http://bianet.org/bianet/siyaset/160558-bir-dakika-karanlik-in-yargilattigi-susurluk-cetesi>

14 Ağar ve Bucak, tekrar vekil seçilip dokunulmazlık aldıklarından, 1999 senesinde yargılanmaları durdurulmuştur. Bucak, 2002 seçimlerinde vekil seçilemediğinden tekrar yargılanmaya başlanmıştır. Ancak, çete suçundan yargılandığı davada "inandırıcı delil bulunamadığı için" beraat etmiş; diğer suçlarına ilişkin yargılama Rahşan Affı olarak bilinen düzenleme nedeniyle yapılamamıştır. 2007 senesinde, Yargıtay, çete suçuna ilişkin 1 sene 15 günlük cezasını onamış; ancak ceza ertelenmiştir. Sonuçta, Bucak tek bir gün bile hapis yatmamıştır. Ağar'ın dosyası ise 2007 yılında vekil seçilemeyince tekrar açılabilmiştir. Silahlı örgüt yöneticisi olmakla suçlanan Ağar, toplamda 5 yıl hapis cezası almasına rağmen, sadece bir sene hapis yatmış; kalan cezası denetimli serbestlik kapsamına alınmıştır (Bianet, 9.12.2014; Milliyet, 14.10.1997: 1).

itaatsizliğin seçilmesi önemli bir etki yaratmıştır. Hareketin güçlü müttefikler ile yaptığı ittifaklar ile protesto katılım genişlemiştir. Tekil bir haksızlığa karşı güçlü bir tepki içeren itaatsizlik eylemlerinin yurttaşların evlerinden örgütlenmesi hareketin belli protestocu gruplarla ilişkilendirilmesini zorlaştırmış, anonimliği sağlamıştır. Zahmetsiz, minimal ve yaratıcı bir eylem türü olarak ışık söndürmenin seçilmesi ise taktiksel bir tercih olarak protesto hazzını arttırmış, riski minimize etmiştir. Tüm bu özellikleri ile “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” kampanyası, 90’ların şiddet atmosferi içerisinde iktidarın karşısında güçlü bir sivil yurttaşlık alanı inşa edilmesini sağlamıştır. Bu itibarla, aydınlık eylemleri 90’lı yılların toplumsal muhalefet olayları içerisinde önemli bir konum elde etmiştir.

Türk siyasal yaşamı açısından bakıldığında, Susurluk olayına tepki olarak ortaya konan bu hareketin etkilerinin sadece 90’lı yıllarla sınırlı kalmadığı görülmektedir. 2001 yılında, dönemin İçişleri Bakanı Sadettin Tantan kasırga, balina ve paraşüt operasyonları ile yolsuzluklara karşı bir mücadele başlatmıştır. Bu mücadelenin başlatılması, yolsuzluğa karşı kuvvetli bir eleştiri içeren eylemlerin etkisini göstermektedir. 2002 seçimlerinde ise, Susurluk Kazası olduğu zaman iktidarın ortağı olan DYP siyaset sahnesinden tamamen silinmiştir. Akay, “2002 seçimlerinde halk meclisteki çoğunluğun altından koltuklarını çekiverdi; pek çok kişi bunun ardında yolsuzluklara verilen tepkinin olduğunu düşünüyor” ifadeleriyle protestonun uzun erimli etkilerini öne çıkarmaktadır. Benzer şekilde, hareketin katılımcılarından Cinmen ise, hareketin en önemli kazanımının toplumsal duyarlılığın oluşması olduğunu belirtmekte; eylemlerle yurttaşın bir sorun karşısında tepki koyma refleksini geliştirdiğini ileri sürmektedir. Bu açıdan, eylemler hem eyleme katılan yurttaşların bireysel yaşamlarında dönüşümlere neden olmuş hem de ülkenin siyasi yaşamında önemli bir itiraz olarak etki doğurmuştur.

Cumhuriyet tarihinde ilk defa derin devletin yargılanması ve sanıkların aldığı cezalar hareketin dar kapsamlı hukuki kazanımları içerisinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, protestonun uzun vadedeki en önemli sonucu binlerce insanın harekete katılım sağlayarak sessiz ve edilgen bir konumdan çıkması, aktif yurttaşlara dönüşmesidir. Bu hareket, bu açıdan yurttaşlık kültürünün gelişimine, toplumsal duyarlılığın artmasına ve demokratik sistemin iyileştirilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu açıdan aydınlık eylemleri, Türkiye’nin protesto kültürü ve toplumsal muhalefet çalışmaları açısından önemli bir değerlendirme birimi olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada, bir protestonun güçlenmesinde aydınlar ve medya çevresi gibi güçlü müttefiklerin varlığının, taktik seçimlerin ve şiddetsiz repertuarlara yönelmenin temel bir etkisinin olduğu saptanmaktadır. Ancak, eylemlerin sistemin bütününe; yani hükümet karşıtlığına yönelmesi harekete güç kazandıran niteliklerinin kaybedilmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, eylemlerin sivil itaatsiz karakterini yitirmesi ile müttefikler desteğini azaltmış, anonimlik ve kitlelilik kaybolmuştur. Protestonun etkisi arttıran bu özelliklerin dönüşümü, eylemlerin sonlanmasına giden yolu açmıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev: S. C. Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Akay, E. (2003). “Giriş: İki Hadise”, *Yozlaşmaya Son Verme Çağrısı: Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık*, (Ed: L Mahony), İşkence Mağdurları Merkezi, İstanbul, 7-20.
- Akgül, E. (2018). *Sivil İtaatsizlik Bağlamında Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi*. (Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi.
- Akın, R. (2000). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, XII Levha Yayınları, İstanbul.
- Anbarlı, Ş. (2006). *Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Anbarlı, Ş. (2007). “Baskıya Karşı Direnme Biçimi Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluğu Sorunu”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5/2, 71-99.
- Atabek, N. (1999). “Susurluk Skandalı Sonrası Temiz Toplum Talebiyle Ortaya Konan Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Türk Basınında Görünümü”, *Kurgu Dergisi*, 16, 111-135.
- ATV Ana Haber Bülteni, 3 Kasım 1997, <https://www.youtube.com/watch?v=UwYt3NCAXFM>
- Aydın, S ve Taşkın, Y. (2015). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aygün, T. (2006). *Efendiliğin Reddi. Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem*, Versus Kitap, İstanbul.
- Aytaç, Ö. (1997). *Medyanın Gözüyle Çeteler ve Susurluk*, Sam Yayınları, İstanbul.

- Bora, T. (1997). "Evinde Oturan İnsanların Muhalefeti", *Birikim*, 95, 11-13.
- Börklüoğlu, L. (2019). *Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Dora Yayınları, Bursa.
- Certeau M, Giard L ve Mayol, P. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi II: Konut, Mutfak İşleri*, (Çev: Ç. Eroğlu ve E. Ataçay), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama ve Üretim Sanatları*, (Çev: L. A. Özcan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Chenoweth, E ve Stephan, M. (2011). *Why Civil Resistance Works*, Columbia University Press, New York.
- Chomsky, N. (2005). *Entelektüellerin Sorumluluğu*, (Çev: N. Ersoy), Bgst Yayınları, İstanbul.
- Contamin, J. G. (2007). "Yersiz Bir Tarihsel Yakınlaşmanın Epistemolojik Verimliliği Üzerine: Guillotin Dilekçesi ve Bir Protesto Biçimi Konusunda Öğrettikleri", (Ed: F. Ergut ve A. Uysal), *Tarihsel Sosyoloji Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar*, Dipnot Yayınları, Ankara, 283-319.
- Coşar, Y. (2014). *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, M. K. (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (Çev: M. Bütün ve S. B. Demir), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Dalton, D. (1996). *Mahatma Gandhi, Selected Political Writings*, Hackett Publishing, Indianapolis.
- Erdal, M. (2010). *Herkesin Yargısı Kendine. Demokratikleşme Sürecinde Basının Yargı Algısı*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Erözden, O. (2011). "Geçmişle Hesaplaşma Aracı Olarak Ceza Yargılamaları", (Ed: Ö. Ağaş ve B. Özding), *Hakikat ve İnsan Hakları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 209-251.
- Gökırmak, M. (2012). "Siyasal Yabancılaşma ve Yeni Toplumsal Hareketler", (Ed: A. Y. Sarıbay), *Siyaset Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 162-184.
- Göktuna Yaylacı, F. (2011). "Yeni Toplumsal Hareketler", (Ed: B. Kartal ve B. Kümbetoğlu), *Yeni Toplumsal Hareketler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 60-80.
- Gönen, Y. (2011). "İnsan Haklarının Korunma Yöntemi Olarak Sivil İtaatsizlik", *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Dergisi*, 116, 1-26.
- Habermas, J. (2014). "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaş. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı", (Ed: Y. Coşar), *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 122-142.
- Hoşafçı, Ö. U. (2006). *Toplumsal Muhalefet ve Mizah Dergileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Jasper, J. (2002). *Ahlaki Protesto Sanatı. Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, (Çev: S. Öner), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Jasper, J. (2017). *Protesto*, (Çev: A. Önal), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Johnston, H., Larana, E ve Gusfield, J. R. (1999). "Kimlikler, Şikâyetler, Yeni Sosyal Hareketler", (Ed: K. Çayır), *Yeni Sosyal Hareketler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 131-158.
- Kanal D Ana Haber Bülteni, 10 Şubat 1997, <https://www.youtube.com/watch?v=71U9fQRoh-M>.
- Kanal D Ana Haber Bülteni, 27 Şubat 1997, <https://youtu.be/UXqCzhA5aOo>.
- Karakoç, E. (2002). "Basının Kamuoyu Oluşturma Fonksiyonu (Örnek Olay: Susurluk)", *Selçuk İletişim Dergisi*, 2/2, 150-167.
- Karpat, K. (2017). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kepenek Şahin, B. (2019). *Türkiye'de İslamofobik Yaklaşımlar (1980-2000)*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Kongar, E. (2000). *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kurultay, T. (1998). "Susurluk Raporu, Edebiyat ve Metin Türleri Üstüne", *Birikim*, 116, 45-48.

- Kuzu, A. (2013). "Araştırmaların Planlanması", (Ed: A. A. Kurt), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 19-45.
- Laçiner, Ö. (1996). "Susurluk Olayı: Çözülme ve Çürüme", *Birikim*, 91, 3-7.
- May, T. (2016). *Şiddetsiz Direniş*, (Çev: C. Kayaş), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (2020). *Türk Dış Politikası II, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olaylar Belgeler Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Orhon, G. (2007). *Türk Basınında Sivil Toplum: Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Ökçesiz, H. (1994). *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayınları, İstanbul.
- Ökçesiz, H. (2011). "Sivil İtaatsizlik", (Ed. B. Çotuksöken ve A. Tunçel), *Felsefe Söyleşileri V-VI*, Maltepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 195.230.
- Özkonur, K. (1998). "Susurluk Raporu: Artık Hafiyelik Değil Siyaset", *Birikim*, 107, 8-10.
- Rawls, J. (2014). "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", (Ed: Y. Coşar), *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 55-79.
- Reinart, Ü. B. (2003). *Biz Toprağı Bilirik. Bergama Köylüleri Anlatıyor*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sabuktay, A. (2014). "Derin Devletin İzini Sürmek", *Perspectives Türkiye'den Siyasi Analiz ve Yorum*, Dosya: Derin Devlet, 4-8.
- Saner, H. (2014). "Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine", (Ed: Y. Coşar), *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 165-179.
- Sanlı, L. (2003). *Toplumsal Hareketler Konuşuyor*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Saraçoğlu, C. (2019). "Tank Paletiyle Neo Liberalizm", (Ed: G. Atılğan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap, İstanbul, 753-877.
- Saray, M. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı*, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sarısayın, A. (2009). *Erdal Öz-Unutulmaz Bir Atlı*. Can Yayınları, İstanbul.
- Scott, J. (1995). *Tahakküm ve Direniş Sanatları, Gizli Senaryolar* (Çev: A. Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sezer Şanlı, A. (2018). *Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Sezer Şanlı, A. ve Coşğun, B. (2020). "Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri: 90'lı Yıllar Türkiye'sinde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi", *Mukaddime*, 11/2, 382-409.
- Sharp, G. (1973). *The Politics of Non violent Action*, Horizons Books, Boston.
- Söyler, M. (2014). "Derin Devlet: Tahakküm Biçimleri, Teamüller ve Demokrasi", *Perspectives Türkiye'den Siyasi Analiz ve Yorum*, Dosya: Derin Devlet, 8-11.
- Şahin Fırat, B. (2018). "Türkiye'de Doksanlar: Devlet Şiddetinin Özgünlüğü ve Sürekliliği Üzerine Bir Deneme", (Ed: G. Çeğin ve İ. Şahin), *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 369-403.
- Tanör, B., Boratav, K. ve Akşin, S. (2000). *Türkiye Tarihi 5. Bugünkü Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınları, İstanbul.
- Tekay, M. (2003). "Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi", (Ed: L. Sanlı), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 33-71.
- Thoreau, H. D. (2013). *Sivil İtaatsizlik* (Çev: M. Olçum), Kafekültür Yayıncılık, İstanbul.
- Tilly, C. (2005). "Introduction to Part II: Invention, Diffusion and Transformation of the Social Movement Repertoire", *European Review of History*, 12/2, 307-320.
- Topal Demiroğlu, E. (2014). "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2/1, 133-144.
- Türk, B. (2016). "90'lı Yıllarda Merkez Sağın Büyük Kavgası", (Ed: A. Uysal), *İsyan, Şiddet, Yas. 90'lar Türkiye'sine Bakmak*, Dipnot Yayınları, Ankara, 319-347.

- Uysal, A. (2007). "Sokak Eylemlerinde ve Polis Denetiminde Tarihsel Süreklilik ve Kopuş", (Ed: F. Ergut ve A. Uysal), *Tarihsel Sosyoloji Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar*, Dipnot Yayınları, Ankara, 319-349.
- Uysal, A. (2016). "90'ların Baskı Kıskaçında Sokak Siyaseti: Zaman, Mekân ve Örgütler", (Ed: A. Uysal), *İsyan, Şiddet, Yas. 90'lar Türkiye'sine Bakmak*. Dipnot Yayınları, Ankara, 41-70.
- Uysal, A. (2016). "90'larla Hesaplaşmak: Bir On Yılın Siyasal ve Toplumsal Yapısını Yeniden Düşünmek", (Ed: A. Uysal), *İsyan, Şiddet, Yas. 90'lar Türkiye'sine Bakmak*. Dipnot Yayınları, Ankara, 7-19.
- Uysal, A. (2017). "Otoriter Sistemlerde Protesto ve Eylem Repertuarı", *Toplantı ve Gösteri Hakkı İzleme Raporu 2017*, 58-64.
- Uysal, A. (2020). "Salgın Döneminin Eylem Repertuarına Dair Yanılsamalar", *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/guncel/10083/salgin-doneminin-eylem-repertuarina-dair-yanilsamalar>.
- Yılmaz, A. (2015). *Karanlık Vardiya 90'lı Yılların Politik Arşivi*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Yücel, F. (2013). *TTGV ile 21 Yıl, 1991-2012*. TTGV Yayınları, Ankara.
- "Antalya Milletvekili Yusuf Öztop'un, Antalya'da gerçekleştirilen sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemi sırasında meydana gelen olaylara ilişkin gündem dışı konuşması ve İçişleri Bakanı Meral Akşener'in cevabı", *TBMM Tutanak Dergisi* 59. Birleşim, 20.02.1997, s. 63.
- "Çekin Ellerinizi Cebimizden". NTV Haber. Elde Edilme Tarihi: 25 Ocak 2021, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/53542.asp#BODY>.
- "Çeteler Mecliste Öğrenciler Hapiste", *Halk İçin Kurtuluş*, Mart-1997, sayı 19, s. 13.
- "Taksim'de İki bin Avukat Yürüdü", *Halk İçin Kurtuluş*, Şubat-1997, sayı 18, s. 12.
- "Ülkenin Dört Bir Tarafında Karanlıkları Halk ve Devrimciler Aydınlatacak", *Halk İçin Kurtuluş*, Şubat-1997, sayı 18, s. 6.
- Cumhuriyet Gazetesi**
- Cumhuriyet (01/02/1997). Aydınlık İçin Karanlık, s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-01/0>.
- Cumhuriyet (02/02/1997). Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık, s. 7. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-02/0>.
- Cumhuriyet (03/02/1997). Susurluk Komisyonu "80" Saat İfade Aldı, s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-03/0>.
- Cumhuriyet (14/02/1997). "Sürekli Aydınlık...", s. 1. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-14/0>.
- Cumhuriyet (13/02/1997). Kazan'a Suç Duyurusu, s. 5. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-13/0>.
- Cumhuriyet (14/02/1997). Bakan Kazan'a Memurundan Tepki, s. 7. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-14/0>.
- Cumhuriyet (15/02/1997). Kadının Çağdaş Eylemi, s. 19. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-15/0>.
- Cumhuriyet (16/02/1997). Kadın Duyarlılığı, s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-16/0>.
- Cumhuriyet (17/02/1997). Gözaltına Alınırken Yaşamını Yitirdi, s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-17/0>.
- Cumhuriyet (18/02/1997). "Cankoru" İçin Soruşturma, s. 3. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-18/0>.
- Cumhuriyet (19/02/1997). Aydınlık Bir Gelecek İstiyorum, s. 7. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-19/0>.
- Cumhuriyet (20/02/1997). Aydınlık Eylemi Yayılıyor, s. 19. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-20/0>.
- Cumhuriyet (21/02/1997). Eylem Çeşitleniyor Baskılar Artıyor, s. 5. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-21/0>.
- Cumhuriyet (23/02/1997). Avukatlar Hukuka Saygı Mitinginde Buluştu, s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-23/0>.

- Cumhuriyet (26/02/1997). Faşistlerin Satırlı Çivili Saldırısı, s. 7. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-26/0>.
- Cumhuriyet (28/02/1997). Eylemin Devamı İçin Referandum, s. 3. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-28/0>.
- Cumhuriyet (01/03/1997). "Sürekli Aydınlik" Halk Gücünü Keşfetti, s. 2. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-03-01/0>.
- Cumhuriyet (03/03/1997). Demokrasi Kurbanı Olduk, s. 17. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-03-03/0>.
- Cumhuriyet (10/03/1997). "Aydınlık" Eylemi Şenliklerle Bitirildi, s. 17. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-03-10/0>.
- Cumhuriyet (06/04/1997). Beyaz Kurdele İle Eyleme, s. 3. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-04-06/0>.
- Cumhuriyet (25/04/1997). Eylem Bitti, "Aydınlık" İsrarı Sürüyor, s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-04-25/0>.
- Cumhuriyet (30/09/1997). Çetelere Karşı Aydınlik Eylemi, s. 17. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-09-30/0>.
- Cumhuriyet (19/10/1997). Aydınlik Eylemi Genişliyor, s. 1. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-10-19/0>.
- Cumhuriyet (23/10/1997). Çeteler İçeri Eşber Dışarı, s. 4. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-10-23/0>.
- Cumhuriyet (01/11/1997). Çetelere Karşı "Susurluk" Buluşması, s. 5. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-11-01/0>.
- Cumhuriyet (03/11/1997). Halk Çetelerin Peşinde, s. 10. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-11-03/0>.
- Cumhuriyet (04/11/1997). Çetelere Öfke Dinmiyor, s. 3. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-11-04/0>.
- Cumhuriyet (12/12/1997). Yargılanacaklar, s. 11. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-12-12/0>.
- Cumhuriyet, Arcayürek C. (03/02/1997). Şaşkın Ördek Suyu, s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-03/0>.
- Cumhuriyet, Arcayürek C. (04/02/1997). Çuvaldızı Önce..., s. 17. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-04/0>.
- Cumhuriyet, Arcayürek C. (02/03/1997). Bakalım, Nereye Kadar?, s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-03-02/0>.
- Cumhuriyet, Balbay M. (14/02/1997). Türkiye Kazan... Şevket Kepçe..., s. 19. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-14/0>.
- Cumhuriyet, Balbay M. (15/02/1997). Şeriata Karşı Kadın, s. 19. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-15/0>.
- Cumhuriyet, Balbay M. (23/02/1997). Işıkları Söndürenler..., s. 6. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-23/0>.
- Cumhuriyet, Balbay M. (23/10/1997). Cezaevi Turizmi, s. 10. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-10-23/0>.
- Cumhuriyet, Balbay M. (04/11/1997). Susurluk Devlet Korosu, s. 15. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-11-04/0>.

Milliyet Gazetesi

- Milliyet (27/11/1996). Çiller: Çatlı Şerefli, s. 15. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ciller-catli-serefli-5263277>.
- Milliyet (31/12/1996). Yılın Olayı: Susurluk Kazası, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/yilin-olayi-susurluk-kazasi-5260776>.

- Milliyet (27/01/1997). Karartma Geceleri, s. 4. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/01/27>.
- Milliyet (01/02/1997). Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık, s. 14. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=s%C3%BCrekli%20ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20i%C3%A7in%20bir%20dakika%20karanl%C4%B1k&isAdv=false>.
- Milliyet (03/02/1997). Işıklar Bir Dakika Sönüyor, s. 1. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/03>.
- Milliyet (09/02/1997). Bir Dakika Koalisyon, s. 12. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=s%C3%BCrekli%20ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20i%C3%A7in%20bir%20dakika%20karanl%C4%B1k&isAdv=false>.
- Milliyet (12/02/1997). Temiz Toplum Podyumda, s. 2. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=Temiz%20toplum%20podyumda&isAdv=false>.
- Milliyet (12/02/1997). Aydınlardan Bir Dakika Öfkesi, s. 14. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/aydinlardan-bir-dakika-ofkesi-5387565>.
- Milliyet (17/02/1997). Aydınlık Eyleminde Ölüm, s. 14. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/17>.
- Milliyet (19/02/1997). Işığını Söndürünce Bıçaklandı, s. 14. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=s%C3%BCrekli%20ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20i%C3%A7in%20bir%20dakika%20karanl%C4%B1k&isAdv=false>.
- Milliyet (20/02/1997). Bir Aydınlık Klibi, s. 2. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/20>.
- Milliyet (20/02/1997). Bir Dakika Uyarısı, s. 3. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/20>.
- Milliyet (20/02/1997). 1 Dakika Yasağı, s. 3. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/20>.
- Milliyet (28/02/1997). Faks Yağmuru, s. 15. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/28>.
- Milliyet (11/03/1997). Üniversitelerde Hareketli Gün, s. 25. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=s%C3%BCrekli%20ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20i%C3%A7in%20bir%20dakika%20karanl%C4%B1k&isAdv=false>.
- Milliyet (26/03/1997). Bir Dakikada İkinci Dönem, s. 32. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=s%C3%BCrekli%20ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20i%C3%A7in%20bir%20dakika%20karanl%C4%B1k&isAdv=false>.
- Milliyet (23/09/1997). ANAP da Bir Dakika Karanlık Eyleminde, s. 14. <https://www.milliyet.com.tr/the-others/anap-da-1-dakika-karanlikta-5375707>.
- Milliyet (25/09/1997). Işığımızı Çaldırmayız, s. 15. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20%C4%B0%C3%A7in%20Yurtta%C5%9F%20Giri%C5%9Fimi/>.
- Milliyet (30/09/1997). Yurttaştan 3. Kez Bir Dakika, s. 17. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/09/30>.
- Milliyet (08/10/1997). Yurttaş Deniz Baykal, Bugün Susurluk İçin Ne Yaptın?, s. 14. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20%C4%B0%C3%A7in%20Yurtta%C5%9F%20Giri%C5%9Fimi/>.
- Milliyet (08/10/1997). Yurttaş Süleyman Demirel, Bugün Susurluk İçin Ne Yaptın?, s. 15. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20%C4%B0%C3%A7in%20Yurtta%C5%9F%20Giri%C5%9Fimi/>.
- Milliyet (09/10/1997). Yurttaş Bülent Ecevit, Bugün Susurluk İçin Ne Yaptın?, s. 13. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/10/09>.
- Milliyet (11/10/1997). Yurttaş Ayşe, Fatma, İsmail, Bugün Susurluk İçin Ne Yaptın?, s. 10. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20%C4%B0%C3%A7in%20Yurtta%C5%9F%20Giri%C5%9Fimi/>.
- Milliyet (14/10/1997). Susurluk'ta İlk Beraat, s. 1. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/10/14>.
- Milliyet (14/10/1997). Yurttaş Necmettin Erbakan, Bugün Susurluk İçin Ne Yaptın?, s. 24. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/10/14>.
- Milliyet (17/10/1997). İpekçi İçin Bir Dakika, s. 3. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/10/17>.
- Milliyet (21/10/1997). Yurttaş Mesut Yılmaz, Bugün Susurluk İçin Ne Yaptın?, s. 14. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/10/21>.

- Milliyet (21/10/1997). Yurttaş Tansu Çiller, Ne Olur Bir şey Yapma, s. 16. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20%C4%B0%C3%A7in%20Yurtta%C5%9F%20Giri%C5%9Fimi/>.
- Milliyet (09/11/1997). Meclisi Basmaya Gelmedik, s. 26. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/11/09>.
- Milliyet (09/12/1997). Komisyon Üyeleri: Ölüm Şüpheli, s. 15. <https://www.milliyet.com.tr/the-others/komisyon-uyeleri-olum-supheli-5369704>.
- Milliyet, (03/02/2002). İnsanın İçindeki İyiyi Ortaya Çıkardık, <https://www.milliyet.com.tr/pazar/insanin-icindeki-iyiyi-ortaya-cikardik-5226084>.
- Milliyet, Alpman N. (10/02/1997). Demokratik Karartma Geceleri, s. 12. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=s%C3%BCrekli%20ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20i%C3%A7in%20bir%20dakika%20karanl%C4%B1k&isAdv=false>.
- Milliyet, Alpman N. (19/02/1997). Aydınlik İçin Yurttaş Girişimi, s. 14. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/02/19>.
- Milliyet, Alpman N. (28/02/1997). Işıkli Bir Gece Referandumu, s. 15. <https://www.milliyet.com.tr/the-others/nazim-alpman-5386573>.
- Milliyet, Çetinkaya Z. (06/04/1997). Yeniden Bir Dakika Karanlık, s. 12. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/04/06>.
- Milliyet, Çetinkaya Z. (23/04/1997). Bir Dakika'da Son Gün Eylemi, s. 18. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/04/23>.
- Milliyet, Doğan Y. (26/01/1997). Bir Dakika Karanlık, s. 15. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/01/26>.
- Milliyet, Güreli N. (31/01/1997). Cezaevinde Bir Mektup, s. 19. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1997/01/31>.
- Milliyet, Pulur H. (01/02/1997). Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık, s. 3. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=s%C3%BCrekli%20ayd%C4%B1nl%C4%B1k%20i%C3%A7in%20bir%20dakika%20karanl%C4%B1k&isAdv=false>.
- Milliyet, Sazak D. (28/09/1997). Sağ olasin Edison, s. 18. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/derya-sazak/sagolasin-edison-5375267>.
- Milliyet, Talu U. (28/01/1997). Birkaç Kötü-İyi Şey, s. 4. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Umur%20Talu/>.

Bianet

- İnce, E. (09/12/2014). Bir Dakika Karanlığın Yargılattığı Susurluk Çetesi. <http://bianet.org/bianet/siyaset/160558-bir-dakika-karanlik-in-yargilattigi-susurluk-cetesi>.
- İnce, E. (09/12/29014). Bir Dakika Karanlık: Minimum Seviyede Bir Eylem. <http://bianet.org/bianet/siyaset/160565-bir-dakika-karanlik-minimum-seviyede-bir-eylem>.
- İnce, E. (09/12/2014). Faksla Yayılan Çağrı: Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık. <http://bianet.org/bianet/siyaset/160561-faksla-yayilan-cagri-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).